

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet

Odsjek za bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnosti naroda BiH

STIL U PRIPOVIJETKAMA ZIJE DIZDAREVIĆA

Završni diplomski rad

Mentorica:

Prof. dr. Hasnija Muratagić-Tuna

Studentica:

Amila Mujčić

Sarajevo, 2018.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Amila Mujčić

Redovna studentica, 2456/2016

Odsjek za bosanski, hrvatski, srpski jezik I književnosti naroda BiH; dvopredmetni studij

STIL U PRIPOVIJETKAMA ZIJE DIZDAREVIĆA

Završni diplomski rad

Oblast: Lingvistička stilistika

Mentor: Prof. dr. Hasnija Muratagić-Tuna

Sarajevo, decembar, 2018.

Sadržaj

1. UVOD	4
2. Biografija i bibliografija pisca.....	6
3. O pripovijetkama Zije Dizdarevića	7
4. Poetičke odlike	10
5. Fonostilistički nivo djela	13
5.1. Fonetsko-fonološke figure.....	13
5.2. Glasovno motivirane riječi – onomatopeje.....	16
5.3. Pokretni vokali	18
5.4. Dijalekatska baza.....	19
6. Morfostilistički nivo djela	24
6.1. Transpozicija pojedinih vrsta riječi	24
6.2. Gramatička metafora	27
6.2.1. Sinonimija glagolskih oblika.....	28
6.2.2. Sinonimija lica.....	32
7. Leksikostilistički nivo	36
7.1. Inventar leksema.....	36
7.2. Leksički sinonimi	39
7.3. Stilogenost orijentalizama	43
7.4. Inherentno ekspresivna leksika.....	45
7.5. Kontekstno ekspresivna leksika	47
8. Leksičko-sintaksičke figure	49
9. Tekst i tekstualni stilemi.....	52
9.1. Jake pozicije teksta	52
9.1.1. Naslov.....	52
9.1.2. Imena likova – ostvarenje i suprotnost.....	53
9.1.3. Inkoativna i finitivna rečenica	54
8. ZAKLJUČAK	57
LITERATURA.....	59

1. UVOD

Tema ovog rada jeste *Stil u pripovijetkama Zije Dizdarevića*. Prije analiziranja konkretnog djela, dati su osnovni podaci o Ziji Dizdareviću: podaci o njegovom djelu općenito, o čemu je to on pisao, kojem je periodu pripadao, poetičke odlike njegovog djela. Vodeći se isključivo načelima lingvističke stilistike, dat ćemo uvid u piščeve jezičke karakteristike i utvrditi bitne odlike djela.

Lingvistička analiza podrazumijeva analizu načina i postupaka kojima su jezički elementi organizirani u književnomjetničkom tekstu kao i odnose uspostavljene među njima. Izučavati jezik pisca znači izučavati, prije svega, stil njegova pisanja, odnosno posebnosti realizacije njegova jezika. Individualne jezičke osobine pisca odražavaju se u potpunom stvaralačkom postupku i u jezičkoj građi od koje je sačinjen.¹

Prema Guarduovoj definiciji, *stil* je „aspekt iskazanog koji proizlazi iz izbora sredstava izraza određenog prirodom ili intencijama lica koje govori ili piše.“² Dakle, pojam stilskog odabira podrazumijeva da je na mjestu jedne jezičke jedinice mogla stajati jedna ili više drugih jezičkih jedinica – bez promjene osnovnog sadržaja i „samo na taj način možemo shvatiti one posebne efekte koje pjesnik postiže upotrebljavajući jezik kojim svi mi govorimo.“³

Osnovne jedinice lingvostilistike jesu *stilemi*. Oni sadrže dodatnu *ekspresivnu* ili *afektivnu vrijednost*. Ekspresivnost izraza podrazumijeva njegovu jaku izražajnost, dok se kod afektivne vrijednosti izraza radi o subjektivnoj ocjeni. Stilem se ne može odrediti sam po sebi nego tek upotrebom jezičke jedinice, načinom njenog funkcioniranja, a upotreba neutralnih jezičkih jedinica u neuobičajenom kontekstu također može biti stilogena.⁴ *Stilogenost* jezičke jedinice podrazumijeva njenu funkcionalnu, kontekstualnu vrijednost, dok njena *stilematičnost* podrazumijeva strukturnu oneobičajenost.

Zadatak ovog rada jeste da se izdvoje, opišu, klasificiraju i analiziraju izražajna sredstva u pripovijetkama Zije Dizdarevića, odnosno, stilističke varijante i postupci ostvareni na pojedinim jezičkim nivoima.

¹ Životić, Radomir, *O definisanju stila*, Književnost i jezik, 3, Beograd, 1976, 173.

² Guiraud, Piere, *Stilistika*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964, 83.

³ Lešić, Zdenko, *Pojam 'izbora' kao instrument analize stila*, Izraz, 6, Sarajevo, 1986, 29.

⁴ Katičić, Radoslav, *Književnost i jezik*, u: Škreb-Stamać, *Uvod u književnost*, Globus, Zagreb, 1986, 115.

Cilj istraživanja bit će, dakle, analizirati i pokazati kojim se jezičkim/stilskim sredstvima Dizdarević služi kako bi ostvario nesvakidašnju stilogenost pripovijedaka i kojim jezičkim elementima je izražen njegov konačni smisao.

Pripovijetke Zije Dizdarevića privukle su pažnju brojnih kritičara, svojim bogatstvom izražajnih sredstava i raznovršnošću stilističkih postupaka. Naglasit ćemo da se filološki i književnoteorijski elementi analize teksta međusobno prožimaju. Naprimjer, ono što u književnostilističkoj analizi zovemo figurama konstrukcije u lingvostilističkim istraživanjima spada u sintaksostilističke figure, te se može reći da „lingvistika i nauka o književnosti proučavaju isti predmet u raznim njegovim funkcijama. Stoje u uskoj vezi, ali se ne poistovjećuju“.⁵

Rad je podijeljen na nekoliko poglavlja: 1. *Fonostilistički nivo djela*, 2. *Morfostilistički nivo djela*, 3. *Leksikostilistički nivo djela*, 4. *Leksičko-sintaksičke figure*, 5. *Tekst i tekstualni stilemi*.

U okviru fonetike bavit ćemo se pojavama na fonetsko-fonološkom nivou i izdvajati različite onomatopijske riječi. U ovom dijelu bit će govora i o dijalekatskoj bazi Zije Dizdarevića.

U poglavlju *Morfostilistički nivo* posebnu pažnju obratit ćemo na transpoziciju pojedinih vrsta riječi: pridjeva, zamjenica i brojeva, te na sinonimiju pojedinih gramatičkih kategorija.

U poglavlju *Leksikostilistički nivo* obrađivat će se inventar leksema, orijentalizmi, inherentno ekspresivna leksika i kontekstno ekspresivna leksika, a u okviru *Leksičko-sintaksičkih figura* proučavat će se figure dodavanja, permutacije i zamjene.

U poglavlju *Tekst i tekstualni stilemi* analizirat će se jake pozicije teksta, tj. naslov i imena likova te inkohativne i finitivne rečenice.

⁵Muratagić-Tuna, Hasnija, *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, Damad, Novi Pazar i Filozofski fakultet u Prištini, 1993, 6.

2. Biografija i bibliografija pisca

Zija Dizdarević⁶ rođen je 18. februara 1916. godine u Vitini kod Ljubuškog. U svojoj četvrtoj godini sa roditeljima dolazi u Fojnicu, koja postaje njegova glavna literarna inspiracija. U Fojnici je završio osnovnu školu te upisao Nižu Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu. Učiteljsku školu završio je 1936. godine. U to vrijeme, isticao se u radu literarno-umjetničkog društva *Mladost*. Prve književne radove objavio je 1935. godine u sarajevskom časopisu *Oplenac* i užičkom *Učiteljskom podmlatku*. Od 1937. godine studira na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Iako nije imao nikakvih materijalnih sredstava, to ga nije spriječilo da ostane vrijedan i marljiv student. Njegov afinitet prema muzici ogledao se u sviranju violine te se tome posvećivao još od rane mladosti i tako zarađivao za život. Iako slabog zdravlja, Zija Dizdarević je u Beogradu veoma aktivno i kontinuirano razvijao svoju revolucionarnu djelatnost. Kao student bio je aktivan u radu Akcionog odbora stručnih studentskih udruženja, u potpornom udruženju studenata *Beogradskog univerziteta* na *Filozofskom fakultetu*, zatim u studentskom udruženju *Petar Kočić*, koje je okupljalo studente iz Bosne i Hercegovine. Sarađuje u časopisima: *Politika*, *Putokaz*, *Mlada kultura* i *Pregled*. Učestvovao je u svim akcijama i demonstracijama. Postao je i član komunističke partije. Zbog svog revolucionarnog rada, u Beogradu, Sarajevu i Fojnici, Dizdarević je nekoliko puta bio hapšen. Međutim, to ga nije spriječilo da napiše svoje priče.

Vrlo rano Zija je pošao putem kojim su krenuli mnogi mladi ljudi, putem borbe za bolji život. Vrlo rano je osjetio šta je život u jednom surovom sistemu i vremenu, upoznao je ljude koji su patili, urezali su se u njegovo sjećanje likovi koje je kasnije opisivao. Svoja djela u početku je bojio bojama realnog života, a u isto vrijeme neprekidno je proučavao djela koja su razotkrivala taj život.⁷ Mnogo je teorija o hapšenju i smrti Zije Dizdarevića. Ali ono što je tačno jeste da je Zija ubijen u logoru *Jasenovac* 1942. godine, u 26-oj godini života.

Dizdarevićev književni opus je kvantitativno siromašan. Napisao je trideset kraćih proza i pripovjedaka i dvije objavljene recenzije. Svoje prve priče: *Halucinacije u noći* i *Zapise bolesnog čovjeka* objavio je još kao učenik. U časopisu *Politika* objavljuje 25 pripovijedaka.

Počinje pričom *U bosanskoj kafani* (1937) a završava pričom *Zimska slika* (1941). Nakon toga, u *Putokazu* objavljuje *Bijeg Avdana Mujkića* (1938) i *Ramazanska noć*. Izlazak prve

⁶ Podaci su preuzeti iz predgovora Zijine zbirke pripovjedaka *Blago u duvaru*, te iz predgovora Ise Kalača.

⁷ Konjhodžić, Mahmud, članak: *Rodni kraj i porijeklo Zije Dizdarevića*, *Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978., str. 146-147.

Dizdarevićeve knjige *Pripovijetke*, 1948. godine, bio je povoljna prilika da se potpunije sagleda ovaj obimom minijaturan, ali svojim značenjem neobično važan opus. Objavljene su njegove sljedeće zbirke pripovijedaka: *Pripovijetke* (Svjetlost, Sarajevo, 1948), *Prosanjane jeseni* (Džepna knjiga, Sarajevo, 1959) i *Sabrana djela* (Svjetlost, Sarajevo, 1968). S obzirom da nije bilo moguće doći do originalnog rukopisa Zije Dizdarevića, analizirane su pripovijetke iz zbirke *Prosanjane jeseni* (1999). Ovo izdanje je poređeno sa *Pripovijetkama* (1948). Starijem izdanju su nedostajale neke pripovijetke pa je urađena analiza zbirke *Prosanjane jeseni* (1999).

3. O pripovijetkama Zije Dizdarevića

Iza Zije Dizdarevića ostalo je za bošnjačku književnost značajno književno svjedočanstvo – mnogo životnih, uzbudljivih priča o običnim ljudima, njihovom životu u kasabi, o njihovim potresima u dušama, o mentalitetu i ćudima, o majci, djevojkama, mladostima, radostima, tugama i sl. Priče koje je napisao doimaju se kao stvarna cjelovita i dovršena umjetnička ostvarenja. Inspiraciju je nalazio u vlastitom životu, pa se stoga u njegovim pričama osjeća živo prisustvo pisca kao glavnog junaka. Pisao je svoje male poeme – hronike o svojoj čudnoj, zabačenoj Fojnici, sa svježim planinskim pejzažom, varošici sa jednom ulicom, usamljenom, od društvene zaostalosti i nekretanja, krcatom gladnom sirotinjom.

Mnoge njegove pripovijetke karakterizira mrtvilo i takva društvena atmosfera u kojoj je misao prigušena i teško pretočena u govorni izraz. U tromim pokretima, obavijenim kafanskim dimom, u pejzažima, u jesenjim kišnim i sniježnim zimskim slikama, Dizdarevićev čovjek kao da samo pokazuje znake života i tek pokoja zgoda može izazvati u njemu neki živi trzaj.

Brižljivo je pratio i proučavao njihov život, ne udaljavajući se od pojedinca i ne prelazeći granice društvenog života svoje kasabe, te nije razvio u sebi smisao za postavljanje i rješavanje složenijih društvenih problema. Stoga su njegov čovjek i njegova kasaba pasivni a Dizdarević je u svom pozitivnom socijalnom stavu mogao samo osuđivati, izobličavati stare, nazadne reforme života. Požari i povodnji su česti motivi u slikanju života bosanskih kasaba. Bosanski pisci su davali lijepe opise uzburkanosti i nemira ljudskih duhova u kasabi kad se ona budi iz uobičajenog mira, a od toga joj ostaje materijal za duga pričanja. Dizdarević

doživljava prirodu i društveni život jedno s drugim, slika prirode, sivim i tamnim bojama obojena, data je u neposrednoj i uskoj povezanosti sa ljudskim zbivanjima.⁸

Ono što je važno i što se ističe u Dizdarevićevim pripovijetkama, a što je bilo nezaobilazno u skoro svim kritikama Zije Dizdarevića, jeste njegova kasaba. Kako navodi Trifković, ta bosanska kasaba kao svojevrsan fenomen nije jedinstvena, za sebe cjelovita, iznutra monolitna, i ona je unutra, u sebi jezgrovita i socijalno podijeljena, razdrta, na front imućnih gazda i njima tiho suprotstavljenih bijednika, sirotinje.⁹ Dakle, glavni junak njegovog književno-objektiviziranog, ostvarenog pripovjedačkog djela je ustvari međuratna bosanska kasaba. Kao umjetnički oblikovan prostor, kasaba predstavlja mjesto radnje u brojnim njegovim djelima. Čovjek u tom prostoru ne živi svoj obični građanski život, on nije zaokupljen isključivo svojim svakodnevnim brigama; on je prosto okovan u tom prostoru. Prostor u djelima Zije Dizdarevića ne samo što nije zavičajni čovjekov prostor nego taj prostor izaziva jedno novo, moderno, osjećanje u čovjeku, po kome se prepoznaje i ekspresionističko gledanje na svijet; to novo osjećanje je osjećanje tjeskobe. Vrijeme u kasabi stoji („sati lutaju nebom“, „dani se nadovezuju vječno isti“). Tu Dizdarević uvodi svoje likove, nema događanja, već samo bivanja, trajanja, ponavljanja, odnosno: nedešavanja, i tako je na umjetnički način predstavljeno ono interno vrijeme BiH između dva svjetska rata.

Paradoksalnost je sadržana i u činjenici da se u kasabi nalazi dvadeset i pet kafana, dosta dućana i ćerhana, a pravog života zapravo i nema:

Grad ovaj živi tužno i zaboravljeno, kao da mu je vlasnik davno negdje umro. (73)

I opet šutnja. Opet mir. Opet dim. Uvijek tako. Vrijeme stoji... (11)

Kratke priče o Fojnici i njenim stanovnicima sadrže simboličke odrednice općeljudskih istina i duhovnih opredjeljenja. Oblikujući sliku Fojnice i ljudi u njoj, Dizdarević je naslikao jedan općeniti ljudski tip; pomoću unutrašnje parabole u konkretiziranju likova otkrivao je u bosanskohercegovačkoj književnosti nove svjetove i odnose. Društvena zbivanja i promjene u kasabi su kod Dizdarevića izražene poetskim rekvizitiranjem. Uočavamo ih u psihičkim promjenama u doživljavanju i shvatanju njegovih junaka. Suštinski posmatrano, sve

⁸ Vuković, Jovo, Članak: *Osvrt na književni izraz u pripoveci Zije Dizdarevića, Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978., str. 30-34.

⁹ Trifković, Risto, Članak: *Profil bosanske kasabe u pripovijetkama Zije Dizdarevića, Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978, str. 53.

Dizdarevićeve ličnosti nose u sebi tragove, lirski nijansirane, razdvojenosti, i što je još češće, tragove nelagodnosti tragično doživljenog svijeta.¹⁰

Opsjednut fenomenom provincije i provincijskog duha, Dizdarević je uronio u taj svijet pokušavajući ga predstaviti onakvim kakvim se on manifestuje, u njegovoj najcrnijoj grubosti i neljudskosti, dajući naturalističku viziju, ekspresivnu sliku stanja duha provincije, stanja svijesti uništenog i poniženog čovjeka. Slomljene ličnosti i njihove sudbine, dekor fojničke kasabe, čeznutljiva sjećanja na djetinjstvo, patnje poniženih i uvrijeđenih – sve to ima jednu povijesnu dubinu. Kasaba se nametala temom, odnosom gazde i sluga, jezikom i folklorom, naturalizmom, fanatizmom, praznim životarenjem, iskaljivanjem bijesa nad nemoćnim bićima, besperspektivnošću položaja.

Kroz tu malu varoš, opčinjenu i mrtvu, prolaze Zijini junaci, ljudi raznih sudbina, raznog uzrasta, siromašni i bogati, svi s teškim pečatom kasabe na sebi, vezani za nju. Istinska i duboka ljubav za ljude izbija iz ovih Zijinih lirskih slika. Srcem vezan za njih, on kao opčinjen prati te svoje ljude i putuje zajedno s njima, a s vremena na vrijeme javi se u njemu protest protiv toga, čovjeka nedostojnog života, kojim žive njegovi junaci – priča Branko Ćopić u „Riječ-dvije o piscu“.¹¹ To da se iza realnog života kasabe u propadanju krije rastočenje svih ljudskih vrijednosti upravo i predstavlja umjetnički doseg Zije Dizdarevića.

Također, Risto Trifković u svojoj kritici o Ziji Dizdareviću kaže da je zapravo traganje za događajima u kasabi istovremeno čovjekova potraga za svojim djelom i za svojim osloncem, te njegova potraga za samim sobom. Tako se čovjek Zije Dizdarevića u potrazi sam za sobom uvijek vraća svojoj vlastitoj nemoći, svom vječnom egzistencijalnom siromaštvu i svojoj potpunoj izgubljenosti i ogoljelosti u jednoj „vremenskoj pustinji koja se stalno širi na njegov račun.“ Prizivanje svijeta iz sjećanja, mašte, pjesme, priče ili prizivanje svijeta koji uopće ne postoji, da se njime ispuni raspon od jednog do drugog kraja svoje vlastite praznine, isto tako bilo je privremeno utočište. Pravi odnos svijeta izvan kasabe i onoga u kasabi, nalazi se u pripovijeci „Otmica“.(148)¹²

Zija je najviše stranica posvetio kasabi i ljudima unutar nje, poniženim i bijednim. Međutim, pored toga, nekoliko stranica posvećuje sebi i prijateljima, djetinjstvu i baštama, bujnim

¹⁰ Ljiljak, Aleksandar, Članak: *Pjesnik i analitičar kasabe, Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978, 141-142.

¹¹ Ćopić, Branko, *Riječ-dvije o piscu; članak objavljen u: Pripovijetke Zije Dizdarevića*, Svjetlost, Sarajevo, 1948.

¹² Trifković, Risto, Članak: *Profil bosanske kasabe u pripovijetkama Zije Dizdarevića, Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978, 61.

poljima zavičaja, ostavljaju nam nadahnute slike majke, iz kojih zrači ljubav i svjetlost, raspjevani predjeli i jeseni djetinjstva. Takve su lirske priče: *Majka*, *Naza vezilja*, *Prvi nemiri*, *Prosanjane jeseni*, te *legenda o Siv-zelen Sokolu*. Mnogo je manje priča umjetničkog izraza, priča u kojim pisac daje svoje vizije novog, a više onih u kojima je naglašen odraz kasabe (*Jedan dan u mojoj kasabi*, *U bosanskoj kafani*, *Pitanja nad kasabom*, *Ramazanska noć*, *Jesen u mojoj kasabi*, *Zimska noć*, *Mujo telal* i dr.).

Jedna od ključnih tema Zijinih pripovijedaka jeste djetinjstvo. Pisac se vraća djetinjstvu, čiji je osnovni atribut bilo siromaštvo ali i nada u bolji život.

U ovom važnom periodu čovjekovog života, Dizdarević je postupao sasvim ozbiljno, na momente sa zanosom istraživača i zaljubljenika djetinjstva. U djelu su dati likovi djece i situacije u kojima se oni ispoljavaju puni života i istinskog tragizma življenja.

Slikajući svoje „daleko prigušeno bosansko djetinjstvo“, Dizdarević je umjetnički izdvajao lik majke koja svojom dobrotom i vječnim strahom nad djecom postaje majka svakog djetinjstva. U toj priči o majci, Dizdarević najneposrednije govori o svom djetinjstvu. Koliko god bilo teško njegovo djetinjstvo, on ipak nalazi ljepotu u svemu tome, i nastoji da djetinjstvo proživi onako kako sva djeca zaslužuju da ga prožive. Zija Dizdarević nije samo posmatrač života u kasabi i slikar ljudskih sudbina, on je jedan od onih pisaca koji suosjeća sa svojim likovima, sanja i želi bolje i ljepše, za sebe i za svoje likove.

4. Poetičke odlike

Među pisce koji su obilježili međuratni period i stvarali u duhu socijalne literature spada i Zija Dizdarević. Socijalna literatura se bavi socijalnim problemima u duhu marksizma, socijalizma i komunizma između dva svjetska rata. Glavne teme su teme društvene nepravde shvaćene unutar klasne perspektive. Kroz političku angažiranost skreće se pažnja na klasnu nepravdu. Konačni cilj socijalne literature je revolucija.

Zija Dizdarević kombinira ekspresionizam sa ostacima bosanske tradicionalne priče i sa elementima socijalne literature. Duhovna faza ekspresionizma nalazi se u osjećanju predosjećanja. Ima nešto ekspresionističko u toj ukočenoj statici i naglim probojima

dinamike, pokreta, tj. događanja.¹³ Postoji nekoliko tematskih krugova u Dizdarevićevim djelima iz kojih izvire ekspresionistički stilski kompleks. Tu je prije svega, tema austrougarske okupacije i eksploatacije kada se Zlatnica pretvara u Čemernicu, a „svit umire u tridesetj“. Zatim dolaze društvene teme: porodični tradicionalni život gdje glavnu riječ vodi otac. Također, ono što Zijino djelo čini ekspresionističkim jesu nemiri, strepnja, samoća, haos i ludilo, zatim strah koji izazivaju crveni šejtani koji s grana skaču pred čovjeka, dosada, briga, gađenje i sl. Njegova djela su svojevrsna prozna ilustracija ekspresionističke poezije krika, vriska za izbjavljenje od „svemoćnog mrtvila“. Uz krik ide i motiv pobune.

¹³ Rizvić, Muhsin, *Socijalna podloga u tkivu Dizdarevićevih proza, Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978, 44.

LINGVOSTILISTIČKA ANALIZA PRIPOVIJEDAKA ZIJE DIZDAREVIĆA

5. Fonostilistički nivo djela

Najrazvijenija poddisciplina lingvističke stilistike jeste fonostilistika. Bavi se stilističkim pojavama na fonetskom i fonološkom nivou. Osnovna jedinica je fonostilem. Njegovu osnovnu komponentu strukture čine akustički fonetski elementi. Nastaju putem imitacije, slika i rime, u obliku aliteracije i asonance, putem tonske intenzifikacije, pogrešne aliteracije i sl.

Danas se može govoriti o nekoliko oblasti u okviru fonostilistike: fonostilističko raslojavanje jezika, glasovni simbolizam i poetska funkcija glasova.

Moguće je razlikovati realizaciju fonostilističkih postupaka u usmenom tekstu od onih u pisanom. U ovom dijelu rada izdvojit ćemo primjere u kojima je vidljiva veza između glasovne strukture riječi i onoga što te riječi označavaju, odnosno veza između oznake i označenog, razmatrat ćemo fonetsko-fonološke figure, kao i fonetski motivirane riječi koje nalazimo u pripovijetkama Zije Dizdarevića.

5.1. Fonetsko-fonološke figure

Fonetsko-fonološke figure predstavljaju ponavljanja, dodavanja, oduzimanja i različite kombinacije fonema u glasovnom sastavu riječi. Te pojave mogu imati ulogu stvaranja određene, željene slike u svijesti recipijenta poruke, tj. njima se u vezu mogu dovesti oznaka i označeno. Svakom se glasu, što zbog njegove akustičko-artikulacijske vrijednosti što konvencionalno, pripisuje određeno simboličko značenje, a u kontekstu, određenom kombinacijom fonema, može se proizvesti tonska usklađenost teksta čime se izaziva estetski doživljaj.¹⁴ Fonetsko-fonološke figure svojstvene su primarno poetskom diskursu, no, one se mogu svakako naći i u proznom tekstu. Njima se markira iskaz i dočarava auditivna slika. Iako nemaju leksičko i gramatičko značenje, „foneme predstavljaju osnovnu rezervu pri konstruiranju tzv. praznih riječi – te rezerve za semantičko douređivanje teksta“.¹⁵ Ono što je uočljivo na fonostilističkom planu pri analizi Dizdarevićevih pripovijedaka jesu različiti tipovi glasovnih ponavljanja kao i različite vrste imitacije glasovima, dok primjeri fonetsko-fonoloških figura nastalih zamjenom, oduzimanjem, dodavanjem i premještanjem nisu zapaženi.

¹⁴ Vuković, Novo, *Putevi stilističke ideje*, Jasen, Podgorica-Nikšić, 2000, 70.

¹⁵ Lotman, Jurij, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976, 158.

Glasovna ponavljanja – asonanca i aliteracija

Asonanca je glasovna figura koja nastaje ponavljanjem istih samoglasnika radi postizanja zvukovnog ugodaja, ritma ili glasovnih efekata.

Naravno, u ovom radu su predstavljeni samo neki od primjera asonance koje nalazimo u pripovijetkama.

Kad se je očేశao o svilene, mehke grudi, surovo odgurnut on se za trenutak sjeti matere. Odmah zatim udari glavom u nešto tvrdo, zatim pograbi to nešto i škripeći zubima počē da steže, udara. Gomilao se mrak u njemu i praznio kroz vrisak, kroz grčevito stegnute šake. (149)

U ovom odlomku su istaknuti fonemi –o i –e. Ponavljaju se u različitim pozicijama riječi i u različitim vrstama riječi. Fonem -o podsjeća na krik dok se -e može povezati sa dozivanjem nekoga.

Nezahvalno je na osnovu jednog velikog teksta govoriti o frekventnosti pojedinih vokala, ali ako se krene redom, kod prvih pripovijedaka dominiraju vokali *e* i *o*. Kada proanaliziramo frekvenciju glasova koju je uspostavio Tomo Maretić, možemo vidjeti da ova dva vokala spadaju u pet najfrekventnijih fonema, pa je tako frekventnost vokala *e* čak 10,99%, a vokala *o* 9,60%.

Aliteracija je stilski postupak i u pojedinim jezicima, faktor ritmičke organizacije stiha, ponekad i proze, u vidu ponavljanja istih suglasnika ili suglasničkih grupa u nizu riječi, naročito u inicijalnom položaju.¹⁶

Na uglu stoji Mađarica, crna, nasmijana i vjetar joj trese kose. I nikako ne može dalje da domisli. Kako je nestala ta nasmijana cura ili žena, šta je od svega ostalo, pa poslije ? Stoji tako na jednom mjestu otvoren život Ramiza Sahadžije i kroz taj otvor naslućeni su golemi, neznani prostori, široke ulice po svijetu i topli predvečerja...(75)

U ovom odlomku dominiraju glasovi –s i –j. Prisutnost ovih glasova vidljiva je u poziciji pripovijedanja. Njihovom dominacijom postiže se poseban zvučni efekat koji podsjeća na smijeh. Glas *s* je najviši glas ljudskog govora, i kao jedan od najfrekventnijih glasova sa frekvencijom od 4,64%, i on, kao i svi glasovi koji se ponavljaju, djeluje i svojom akustičkom pojavom. Frekvencija glasa –j iznosi 5,03%.

¹⁶ Rječnik književnih termina, Nolit, Beograd, 1984.

Asonantsko-aliteracione veze

Pored ponavljanja istih suglasnika, prisutna su i ponavljanja slogova. Istovremeno ostvarivanje asonance i aliteracije može imati značajnu izražajnu vrijednost, a njime se postiže izrazit eufonijski efekt, kao što je slučaj u sljedećim primjerima:

Ramiz Sahadžija, sa prigrnutim kaputom i rukama na leđima, izašao je iz Ibrahimove kafane. (73)

Ramizu dosada naraste do onog stepena kad čovjek počinje sa napregnutim izrazom kopati po sebi, tražiti kakvu zalutalu misao ili uspomenu. Sjedi on kod pendžera i zuri, a u toj njegovoj besposlici nema ničega što bi zatreslo sjećanje i probudilo uspavane misli. Od kuće i žene pobjegao je jutros u potajnoj nadi da će naići na kakav posao ili na kakav doživljaj, da će mu se makar nešto desiti, da će ga kogod upitati nešto lijepo, a eto, prošao je čaršijom triput, promijenio pet kahvi, sve jednako zalud očekujući događaj. (74)

Iz navedenih primjera može se uočiti da ponavljanje određenih samoglasnika i suglasnika doprinosi impresivnijoj slici te vodi ka težnji pisca da, pored komunikacijske funkcije izraza, postigne i značenjsku ekspresivnost rečenice koja izaziva emocionalni efekat ostvaren akustičkom slikom.

5.2. Glasovno motivirane riječi – onomatopeje

Posebnu vrstu organizacije glasovnog sloja književnoumjetničkog teksta čine glasovni skupovi u kojima je ostvarena očigledna veza između oznake i označenog. Fonetski motivirane riječi u kojima postoji veza između „spoljašnje i unutrašnje forme“, gdje fonemi, zahvaljujući diferencijalnim obilježjima i sami po sebi u određenom kontekstu mogu evocirati i potencirati neka značenja, nazivaju se onomatopejama.¹⁷ Riječi koje se po svojoj zvučnosti podudaraju s onim što označavaju nesumnjivo izazivaju određeni dojam. Ekspresivna vrijednost riječi gradi se kako na podražavanju zvuka iz prirode tako i pokreta, akcije, emocije, kao i mimike. Milivoj Solar u svojoj *Teoriji književnosti* dao je definiciju onomatopeje i kaže da je to figura u kojoj se glasovima oponašaju određeni zvuci iz prirode, životinjsko glasanje ili neki zvuci koji nas podsjećaju na neki predmet.¹⁸ Onomatopejske riječi u pripovijetkama su:

Tres! (60)

Tik-tak. Opet tik-tak. (145)

Čudno! Čekali smo da ponovo počne. I čusmo: tu-uu-uu! tu-u-u: dva puta. (46)

Ha-ha-ha ! Hi-hi-hi ! (66)

Fjuu-u-u-u ! – Zanosí ga vjetar i trza se kaput na leđima. (67)

Onomatopeje u pripovijetkama Zije Dizdarevića najčešće se ostvaruju u formi glagola, imenica i pridjeva. Navest ćemo onomatopeje iz njegovih pripovijedaka zajedno s kontekstom u kojem se pojavljuju:

Onomatopejski glagoli:

*Ponegdje čekić **kucne**.* (73)

*Ramiz Sahadžija, sa prigrnutim kaputom i rukama na leđima, izašao je iz Ibrahimove kafane, **zazviždukao** ni on ne zna šta i pogledao najprije desno.* (73)

*Dugo **trubi** taj čovjek na nekakav olupan lijevak izmišljajući najnevjerovatnije stvari..*
(83)

*Ponegdje **krikne** gavran i zima je.* (135)

¹⁷ Lešić, Zdenko, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005, 167.

¹⁸ Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 74.

Po noći je s fenjerom obilazio prazne i gole odaje što odzvanjahu, **kuckao** po zidovima, piljio očima u neprovidan duvar pred sobom, mjerio, pogađao i rješavao odakle da počne kopanje. (59)

Mašo je **tresnuo** vratima. Jedno pseto što se skitalo uz napuštenu ogradu na sokaku **zaskiča** i pobježe. (42)

Top **puče**. (16)

Šuti Luka, a misao mu mračna ko noć i sve nešto **fijuče**, **urla** kroz tu noć i ruši se.. (28)

Noć gusta, teška, golema noć legla po čardaku, glavu naslonila na jedno staračko srce i ono **lupa** u tu noć ogorčeno a beznadno, kajući se. (143)

Onomatopejske imenice:

A kad je **drndanje** onih kola sasvim umuknulo i sve opet postalo kao i prije, ljudi se, razbuđeni, i sa nečim umornim na licima, vratiše na svoje crne polomljene stolice. (76)

Poslije otegnute, plačne **škripe** vrata, ču se Muhamedbegov selam. (10)

Zujanje, dim i sporost. (10)

Iz njegovog vlastitog mraka ponikao je taj očajni **vrisk** i kad je nadjačao sve, Salko je rukom smrvio čašu. (149)

Deseteračka kajda i **hrkanje** i sipljivi dahovi i onaj neodređeni **šum** noći što se u sitne sahate osjećaju svuda po prostoru, stopilo se to u mlak polusan i Sadiku se ispod olovnih očnih kapaka uporno nameće misao da mu je nena pričala nekakvu pripovijetku još dok je bio dijete i da je ta priča sasvim nalik na ovo **brujanje**, a opet nekako ne može da potrefi šta li je to u toj priči. (33)

Kroz drveno **lupkanje** i šupalj a nejak **jek** tambure probijao se Mešanov glas do najdubljih tuga u ljudima koji su slušali.. (117)

Istom čuješ u noći **pucatljavinu**, **vrisku**, **dreku**, kad ujutru, a ono opet zatrpalo rupu. (155)

Kao da je u ušima odjekivao rezak slomljen **krik**. (46)

Zatim **šuštanje**. (63)

Onomatopejski pridjevi:

Hoću l' i ja naručit' jednu, ah? – slijevalo se u uho tanko, nekako vijugo šaptanje,, svrdlalo kroz svijest i pretvaralo se u **kričav** Salkin glas. (148)

*I samo se Ibrino **nacereno** lice ukazuje pred Mujinim očima. (128)*

*U tim budnim snovima iščezavao je sav dotadašnji život, i lanjska materina smrt i mučni dani u fabrici ćilima i stegnut **piskav** glas brata koji plačući traži dinar... (91-92)*

Upotrijebljeni su onomatopejski glagoli i imenice u istom kontekstu:

*Hele, udarile kiše i poplavile sve živo, vode nabujale pa samo što hin **huka** stoji, valjaju drveće iz korijena izvaljeno, nose kolibe (na jednoj je, kažu pijevac **kukurijek'o**, a dijete unutra plakalo i niko mu nije mog'o pomoć') nose hajvan, nose sve, a u neko doba počеше da se izljevaju. (106)*

*Bajki Zelengoriću se onako iza sna učini da neko pokraj njega **cvili** pa se obazrije, a kad se osvijesti sasvim, zazebe ga od poznatog ludačkog **urlika**. (159)*

5.3. Pokretni vokali

U pripovijetkama Zije Dizdarevića zapažena je nedosljednost upotrebe pokretnih vokala. Javlja se podjednako primjeri i s pokretnim vokalom i bez njega. Tako je npr. riječ *nekom* upotrijebljena 4 puta, dok je s pokretnim vokalom - *nekome* – upotrijebljena 9 puta. Riječ *nikom* upotrijebljena je 3 puta, a riječ *nikome* 7 puta. Navest ćemo neke primjere:

***Nikoga** nema. (82)*

*Prenoćio taj neko u napuštenom hanu iz **kojeg** je posljednji sapun prodat prije godinu dana (otada Pero uzalud prodaje taj svoj kućerak i priča **svakom** kako bi ga dao za hiljadarku), osvanuo, čekao, gledao, osluškivao, a mir pun **nekog** olovnog, nepodnosivog zujanja širio se po prostoru i činilo se da grad bezglasno živi. (83)*

*Bajko je gledao jasnu sliku sebe, **svog** življenja, današnjeg dana i ovih strašnih tišina. (136)*

*Vas se ne briga ništa i ne kazujte **nikom** ako šta vidite. (59)*

*Mešan je sve to dobro znao. Da neće **nikog** obveseliti, da će ga djeca razočarano napustiti poslije prve pjesme, da će ljudi biti mučaljivi oko **njeg**, sve je to bilo Mešanu jasno kad se našao na cesti u suho oktobarsko predvečerje, a Busovača mu ostala za leđima. Držeći sitnu prozeblu ruku u svojoj, pun naglo pridošle žalosti zbog sudbine i tamne neizvjesne budućnosti **svog** sina koji se, eto, ni kriv ni dužan prebija i lomi s*

njim od nemila do nedraga, Mešan je počeo misliti naglas, pravdajući se pred sobom i pred Hamdom. (117)

*Neko se, najbliži, prestravi Brkova pogleda i stuknu, **nekome** pade na um Zenica i mrtav čovjek, **nekome** sinu karabin pred očima a neko malodušnu zazinu. (38)*

Riječ sa pokretnim vokalom i bez njega javlja se čak i u istoj rečenici:

*Tako se iz plača rodi radost, rat se davno svršio, njeko propada, njeko se pati, a **njekom** je bolje, njeko i kuću gradi i slaže ćar na ćar, **njekome** su djeca glavna briga, **njekome** briga što nejma djece, hele – nikom potaman. (55)*

Oblik s pokretnim vokalom poželjno je upotrijebiti onda kad se jedan do drugog u spojevima riječi nađu dva ista suglasnika. Zanimljiv je primjer u Dizdarevićevoj pripovijeci *Studeni putevi Mešana Ćore*, gdje pokretni vokal nije upotrijebljen:

*Pred ćefenkom Kasima opančara, tačno na **istom mjestu** gdje je i lani i bivših jeseni sjedio i pjevao, zaustavio se Mešan i sin ga je preveo preko pljace. (122)*

Riječi sa pokretnim vokalima uspostavljaju uravnotežen naracijski tok i smiren rečenični ritam i upravo zato što „povećavaju jezičku jedinicu, traže i povećan utrošak energije, fizičke i umne.¹⁹ Dizdarević se služi i jednim i drugim oblikom riječi.

5.4. Dijalekatska baza

Posebna karakteristika Zijine pisane riječi jeste slika govora centralne Bosne: ijekavska šćakavština. Ovdje će biti predstavljene dijalekatske osobine, dijalekatska baza u pripovijetkama Zije Dizdarevića. Pri ovakvoj analizi treba imati u vidu niz okolnosti koje su izvan samih pripovijedaka, a to su jezik kazivača, dijalekatske osobine kraja u kojem se radnja pripovijedaka dešava, kao i osobine u drugim dijalektima bosanskog jezika. Imajući u vidu dosadašnja istraživanja, može se konstatirati da govori Fojnice pripadaju istočnobosanskom (ijekavskošćakavskom) dijalektu, kojim se govori u istočnoj Bosni u međuriječju Bosne, Drine, Fojnice i Usore. Istočnobosanski ijekavski dijalekt je posebno važan za bosanski jezik jer je očuvao najveći broj starih zapadnoštokavskih osobina. Ima

¹⁹ Muratagić-Tuna, Hasnija, *Ibrišimovićev Vječnik – izazov za lingvostilističke interpretacije*, Odjek, specijalni prilog, Proljeće, 2007, 37.

dosta arhaičnih bosanskih osobina (ostaci stare akcentuacije i deklinacije, šćakavizam, neizvršena nova ijekavska jotovanja).²⁰

Dijalekatska baza jeste baza koju čine jezičke osobine svojstvene određenom dijalekatskom prostoru za koji je vezana radnja neke pripovijetke. Te osobine nužno ne moraju biti jedine osobine prisutne u pripovijeci.²¹ Izdvojene su dijalekatske osobine fojničkog kraja koje su potvrđene i u Dizdarevićevim pripovijetkama.

Jedna od značajnih pojava u Zijinom govoru jeste opozicija *ć:č, đ:dž*. Glas *č* nije običan u dolini Fojnice. Kako navodi Brozović, izgovara se na dva načina: „tvrđe“ i „mekše“. Prvi izgovor odgovara standardu ali nije tako „tvrd“ kako se može čuti u Vojvodini, Srbiji i Crnoj Gori. Drugi izgovor *č* je srednje *č*, između *č* i *ć* (ne *t*). No u cijeloj dolini rijeke Fojnice, većina stanovništva ne izgovara ni jedno ni drugo, nego jedino *ć* u svim riječima.²² Zija podjednako koristi afrikate te na nekim mjestima dolazi do miješanja i nerazlikovanja.

... vidio točno skakavca na Šćitu. (11) Oho – ho! Mastan! Hm... hm, ama ćim se ovo ćuje, oćiju ti! (23) Ćekaj! (40) Biva, šućur Allahu, dočekasmo, eto, da se i naš ćoek malko pridigne. Neka i među nama muslimanima ima bogatih, da se imamo ćim pofalit! (56) Nikome, nikome nemoj kazivati pričū. (64) .. kobajagi ne ćujem. (79)

Dizdarević uglavnom upotrebljava *ć* umjesto *č*. Rijetko *č* stavlja na mjesto *ć*. Isti slučaj je i sa afrikatima *dž* i *đ*:

I svaki vakat on ide u đamiju, bolan ne bio. (57)

Pronađen je jedan primjer gdje je *đ* umjesto *dž*:

...kad je gusto pa đendari obilaze, i po svu noć. (35)

U pripovijetkama je česta pojava redukcije/sažimanja vokala: (*kaz'o, k'o, ćoek, il', im'o, nejm'o, 'voj, 'no, iš'o, tol'ki*):

..kako je on gled'o s Matorca (11) kaz'o mu da ga lugar ganja i tamo – amo (26) I sve k'o da te vodi. (28) Ko je vidio il' čuo.. (12) Avdibeg sjeo u kahvi, znoji se i misli kako se ćoek, im'o-nejm'o para, osaniše pa ne zna šta će na 'voj Božjoj žegi. (17) Ibrahim „ćosan“ se kune da je one onamo hefte, kad 'no je iš'o sa slastičarem Musinom na Ban-brdo, zaradio za dva i po dana banku, a baška što je tamo jeo sira i kajmaka. (18) Fukara pa dig'o nos! (13) Uh, pos'o je to, brate! Ko će se tol'ko umarati! (18)

²⁰ Jahić, Dž. - Halilović, S. - Palić, I., *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000, 34.

²¹ Klimentić, Edna, *Dijalekatske osobine i dijalekatska baza narodnih pjesama iz zbirke Saliha Mešića*, Izvorni naučni rad, <http://izj.unsa.ba/files/2015-26-1-2/2-EdnaKlimentic.pdf>.

²² Brozović, Dalibor, *Govor u dolini rijeke Fojnice*, Hrvatski dijalektološki zbornik 13, 2007, 83.

Sedamn'es dinara nadnica u rupi.. svakako ti je bit' u rupi, pa ja l' spav'o ja l' kop'o!
(28)

Dental *t* jotuje se u oblicima glagola *htjeti i tjerati* (*šćeti, šćadjah, ćeraš*), a *d* u oblicima glagola *vidjeti* i u priložima: (*nide, de, đegod, videše, videli*):

A kad sutra dan – baskija nide! (26) *Ko je vidio il' čuo đegod za nju..* (12) *Đe si, čoro!* (12) *Ama videše te ljudi de jedeš..* (14) *Jok, videli su te ljudi.* (15) *Uh, jami, pobogu brate, de mi otkide tol'ki komad! Lijepo se pozna! Ko će mi ga sad šćeti kupit' –trza se i jauče unesrećeni seljak.* (22) *I ja baš šćedjah kupit!* (23) *Šta me ćeraš? Neću tvoje forinte, eto!* (71) *Đe bi se, ovo, ručalo?* (18)

Prisutni su sljedeći zamjениčki oblici: *hin, niha, him*:

... prodade mu hin. (26) *I dokle god hin ćuješ prid sobom, kopaj i ne boj se, ćuvaju te.* *Ama ćim hin ušćuješ iza leđa, baci krampu i biži.* (28-29) *Kaži da me ne mereš krit' i da ću him se predat'.* (35) *A ja ko da se ne snalazim, buljim u njiha i šutim k'o grob.* (80)

Uočljiva je zastupljenost ikavizama:

A negdi prid tobom u zemlji kuc! Kuc! Kuc! i sve k'o da te vodi. I dokle god hin ćuješ prid sobom, kopaj i ne boj se, ćuvaju te. Ama ćim hin ušćuješ iza leđa, baci krampu i biži. (28-29) *E, huja me ufati, ne's mi virovat, šćah puknut.* (78) *...a onda me niko ne privari.* (79) *...sumnjam ja biće vrilo.* (80)

Infinitivi gube –*i* na kraju riječi:

Neka i među nama muslimanima ima bogatih, da se imamo ćim pofalit'! (56) *Ama videše te ljudi de jedeš, kako ćeš bolan svoj din ostavit' pa ćafir postat'?* (14) *More telal je on, šta on zna, more podnijet'!* (13) *Hajde, de! Brže će nam proć' ovo do podne.* (19)

Glagol *moći* upotrijebljen je u sljedećim oblicima: *moremo, mereš, more*:

Jok, videli su te ljudi. Pa ti bolan spao na nas, živiš od naše muke, i mi da moremo, a ti da ne mereš gladovati. (15) *Kaži da me ne mereš krit' i da ću him se predat'.* (35) *More telal je on, šta on zna, more podnijet'!* (13)

Dizdarević upotrebljava oblik *ićindija*, koji se danas može čuti jedino kod starijih osoba dok mlađi naraštaji upotrebljavaju oblik *ikindija*.

Išao Mujo oko ićindije gladan, ufitiljio pa se lomi ulicom i zamiče kući da spremi iftar. (14)

Hod'-der označava poziv nekome da dođe, također više upotrijebljen od strane starijih osoba:

- *Mujo! Hod'-der!* (14)

Glas *h* često se gubi kod pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti. U Zijinim pripovijetkama, Luka, Jozo, Jure često su ispuštali fonemu *h*:

Ako ništa, ručaće se. A u mene trbu' pjeva k'o gošćica. (19) *Pronosi jednostavno kroz kasabu svojih „krk beš“ i rastegnute rapave misli.* (39) *...naplaticu odma' pa ja da se nekako..“* (39) *E neću vala, pa nek rade šta 'oće.* (80) *A ja samo zin'o pa se ne avizam i kobajagi ne ćujem.* (79) *Pošnjak im njiiov, k'o da sam ja bio na vronti pa me saletili.* (79) *'Oće, 'oće, jakako, znam ja Švabu, moj dragi.* (78)

Ijekavština je prisutna u oblicima koji danas ne pripadaju standardnom bosanskom jeziku:

Jok, brte, nijesam, nego Husanov – zagovara seljak i hoće da se raspriča, ne bi li kako zabašurio i očuvao onaj sir. (21) *Ma nijesam je sij'o ima dvi godine.* (27)

Staroslavensko *ě* vidljivo je u oblicima: *njekako, njekad, njekoliko, nješto*, dok su danas normirani oblici *nekako, nekad, nekoliko, nešto*:

Radimo mi, a nješto se oko mene uzmuvali oficiri. (80) *Vala, ako je i druga vjera, opet njekako teško insanu.* (27) *a njekad, kad je gusto pa đendari obilaze, i po svu noć. Kont'o sam da uzmem pušku i da hin njekoliko utamesim.* (35)

Konsonantska skupina *šč* nastaje od starog *stj* i *skj*.²³ Primjer za skupinu *šč* u Dizdarevićevim pripovijetkama je:

..a ajluk ti ja mogu šćedit'. (53)

Upotrijebljeno je *v* umjesto *f*:

Pošnjak im njiiov, k'o da sam ja bio na vronti pa me saletili. (79)

f umjesto *hv*:

E, huja me ufati.. (78) *E, pa haj' ti sad, de, ufati za kraj!* (39)

f umjesto *v*:

Mi Nemci nismo, mi Slofenci smo. (74)

Nadomak Fojnice nalazi se selo koje se danas zove Vladići, Didarević ga u svom djelu naziva *Bladići*:

Bogme, ti zamašit momak! Da nisi, počem, s Bladića?(22)

²³ Brozović, Dalibor, *Govor u dolini rijeke Fojnice*, Hrvatski dijalektološki zbornik 13, 2007, 88.

Prezentski oblici glagola *ići* i *ući* glase: *idem*, *uniđe*.

*Ne mogu da spavam, **idem** prohodat'.* (65)

*Neka **uniđe** svjedok Mujo Tica.* (125)

Karakteristike ijekavskošćakavskog dijalekta zastupljene su u velikom dijelu njegovih pripovijedaka. Ovi oblici ijekavskošćakavskog dijalekta mogu se čuti i danas. U većinskom dijelu srednje Bosne, pa i u Zijinoj Fojnici i danas je prisutno nerazlikovanje afrikata u govoru. Glas *č* poprilično ostaje umekšan i izgovara se skoro kao *ć*. Pored toga, govor Fojnice i danas karakteriziraju riječi: *poso*, *reko*, *imo*. Ostale navedene pojave danas su rijetko prisutne u govoru Fojničana, skoro nikako.

6. Morfostilistički nivo djela

Morfostilistika proučava stilističke pojave na morfološkom nivou, tj. one vezane za oblik riječi. U ovom dijelu je prikazano na koji način su zastupljene morfološke kategorije u pripovijetkama te kako će njihova upotreba utjecati na cjelokupan doživljaj Dizdarevićevog djela. Ono što će posebno biti istaknuto u ovom dijelu jeste transpozicija pojedinih vrsta riječi i morfološka sinonimija.

Područje upotrebe gramatičkih kategorija roda, broja, lica, glagolskog roda, kao i upotrebe pojedinih vrsta riječi predstavlja polje morfostilističkih istraživanja. Najčešće su se vršila ispitivanja oko specifične zamjene kategorija. Često je to bila zamjena muškog i ženskog roda oblikom srednjeg roda, množine jedninom, drugog i trećeg lica prvim, upotreba neprelaznih glagola kao prelaznih i sl.

6.1. Transpozicija pojedinih vrsta riječi

U najširem smislu, transpozicija je „prenošenje riječi iz jednog područja na drugo; prijelaz jedne vrste riječi u drugu“.²⁴ U Zijinim pripovijetkama upečatljiva je zastupljenost supstantiviziranih pridjeva i to onda kada pridjevi imaju primaran značaj za govorno lice u odnosu na imenicu. U tom slučaju, imenica postaje suvišna i sporedni član sintagme se izostavlja, a njenu sintaksičku funkciju preuzima pridjev i dobija status samostalne riječi. Transponirani pridjevi javljaju se u funkciji subjekta i objekta, ali i priloške odredbe u rečenici:

*Ćamil kopa po svom praznom i uzaludnom životu: „Eh, **pusto tursko**“.* (32)

*Imaš li te pare? Kad ćeš **staro** platit?* (13)

*Eh, naručio ja jednu decu **ljute**.* (128)

*Sve se više tuđio od djece, a među **odrasle** nije smio, otjeraće ga, i tako se mučio u svojoj usamljenosti.* (66)

Uz transponirane pridjeve javljaju se i pridjevske zamjenice kojima se intenzivira značenje pridjeva uz koji stoje te imaju atributsku funkciju:

²⁴ Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 632.

Grozničavo, brzo, kako se to može samo u panici jednog neizmjereno kratkog vremena koje prijete da će sad, odmah, proći, pobjeći – ljudi zaroniše u svoju prošlost tražeći ono svijetlo i lijepo, ono drago što su zakopali i sačuvali duboko u sebi kao rijetko blago. (75)

Čuje se već kako taj dragi i neviđeni glasno odhukuje, trlja ruke i s bukom sjeda na klupu. (134)

Onda mu nešto nerazgovijetno promrsiše i Mujo ne shvati dobro, samo onaj skriveni u njemu ču kao da se treba zakleti i poče da se smije. (127)

U navedenim primjerima pridjev preuzima funkciju izostavljene imenice koja upućuje na srodstvo tj. pisac koristi transponirani pridjev *stari* misleći na svog oca:

*I **stari** skide ostatak kaputa s leđa, raskide ga nadvoje i dade Hamdi. (119)*

*More se. Svakako **starog** nema. (19)*

Također, nailazimo i na primjere u kojima pridjevi *stariji* i *mlađi* imaju funkciju izostavljenih imenica i odnose se na starije osobe i na mlađe osobe.

*Djeca se guraju između nogu **starijih** i sa zaustavljenim smijehom u široko rastvorenim očima stoje pred tim čudom. (115)*

*Pa kad izreda sve što **mlađi** ne smiju čuti, a što **mlađi** jedino i slušaju, počinje drugi dio. (116)*

*Da li iz želje da pretekne **starije**, ili iz obične dječje sklonosti za ismijavanjem, tek on je bio glasniji od svih. (93)*

U Zijinim pripovijetkama nalazimo i transpoziciju prisvojnih zamjenica. Do transpozicije zamjenica dolazi kada jedna od njih zamjenjuje pridjevsku ili neku drugu riječ. U navedenim primjerima prisvojne zamjenice ne stoje uz imenicu, nego na sebe preuzimaju njenu sintaksičku funkciju:

*Pa br'te Mašo, još ti meni ne vrati ono **moje** ! (41)*

*Pa još kad kajmekam naredi da njegovu kuću ograde golemim zidom kako bi se on i **njegovo** sačuvalo.. (106)*

*„Došlo joj **njezino!**“ sašaptavaju se druge. (94)*

*Znamo se: kad Nazi dođe „ono **njezino**“, ni čitav svijet ne može je razuvjeriti u njenim samoobmanama. (94)*

Prisvojna zamjenica za prvo lice često se javlja uz pridjev i nosi značenje bliskosti, intimnosti, topline te postaje pravi meliorativni izraz. Kao u primjerima:

*Kad sam ja spao na to da ovu fuškiju od dinar pušim, onda, **moj dragi**, onda je to kijametski dan. (74)*

*Sjedimo ti mi tako nekako po sahata iza akšama izbi Rifat-beg, i da ti ne duljim, nazva selam, mi mu primismo, sjede on k'o do mene, ja se pomakoh, pomače se i Meho, te ti, **moj dragi i lijepi**, smarlajsa i on jednu ljutu. (129)*

U sljedećem primjeru, prisvojna zamjenica se javlja uz imenicu:

*E, **moj Mujo**, nije lahko Bogu računa položiti! (127)*

Transpozicija zamjenica izaziva pojavu emocionalnog sadržaja. Emocionalan sadržaj dobija i zamjenica *svoj*, koja može imati raznovrsna značenja ovisno o kontekstu. Prisvojnom zamjenicom *svoj* može se zamijeniti pridjevska riječ kojom se iskazuje posebna osobina nečega:

*Najprije su „babine huke“ provele **svoje**, zasipajući kasabu čas kišom čas snijegom, da bi istog dana na trenutak provirilo bijelo, vruće sunce. (89)*

Pokazne zamjenice se također javljaju u funkciji subjekta, odnosno zamjenjuju imenicu:

*Danas duvarevi kroz polutamu šute, prostrana i duboka ćerhana bije hladnoćom, a posljednji čovjek navratio je prije puna dva sata, oko ićindije, pa i **taj** je samo s vrata zapitao.. (134)*

*A **ovaj**, već nestrpljiv videći da se dedo baš i ne miče, a on već sat i više čeka, podviknu nešto glasnije.. (139)*

*Sad, da **onaj** nije rekao onu zadnju riječ, „očevidaca, očevinaca“, kako li, ne bi se toliko ni prepao... (128)*

*I narod je ozbilje počeo umirat od nekakvih tajnih boljetica: te **onaj** presvisn'o od nječeg, te **onaj** omrkn'o a ne osvan'o, te **onaj** se dokop'o hljeba, najeo se pa izdahn'o, i tako redom počelo. (110)*

Pored osnovnog značenja koje imaju, da kazuju koliko ima onoga što znači riječ uz koju stoje ili da označavaju red u kome se to nalazi, pojedini brojevi (glavni broj jedan i redni broj drugi, kao i ostali brojevi) dobijaju i druga značenja. Glavni broj *jedan* u Zijinim pripovijetkama javlja se u značenju neodređene zamjenice neki, nekakav i u tom slučaju ne označava broj

nečega, nego ima funkciju zamjenice i upućuje na neodređenost onoga što se imenicom kazuje, kao npr.:

*Salko je čitav život tražio da se negdje osloni, **jednu** tačku ili uporište i ono mu je uvijek izmicalo. (147)*

Broj *jedan* javlja se uz imenicu tačka i označava nepoznatu tačku, a ne jedinku.

Nailazimo i na primjere u kojima se broj jedan javlja u množinskom obliku i odnosi se na nepoznata bića ili predmete. Pored množinskog oblika broja *jedan*, javlja se i množinski oblik rednog broja *drugi*, kojim se ne označava red lica, već neodređeni broj nepoznatih osoba te ima značenje pridjeva *ostali*. Uz to, oba ova broja u navedenim primjerima preuzimaju funkciju imenica. Takva upotreba brojeva mijenja njihovo značenje:

*Jah, a **jedni** opet kažu da nejma šejtana ni njegovih očiju, vego se to nama čini od duga puta i samoće, pa se prikazuje... (120-121)*

*Vidiš li ono groblje? – počeo je Brko upirući prstom prema Crkovišću, - **jedni** ga zovu obješenika a **drugi** kugino groblje. (106)*

***Jedni** su se kleli da su vidjeli kugu, baš 'naku kakvu je i moj dedo osejrio, kako puže preko brda, vele savila se oko kasabe k'o da je ispija i siše. (109-110)*

*A **drugi** su opet govorili da se je i raja digla pa se tamo njeđi i okršaji vode, ama niko posigurno nije mog'o da ti kaže o tome. (110)*

*Osjećao je da mu igre više ne priliče, htio je na neki način da se otrgne od dječastva, da ga i **drugi** počnu drugčije gledati. (66)*

6.2. Gramatička metafora

Unutar ovog poglavlja govorit ćemo o gramatičkim metaforama zasnovanim na sinonimiji lica i glagolskih oblika. Gramatička sinonimija podrazumijeva zamjenu jedne forme sa značenjem druge forme iste kategorije. Tako npr. jedno glagolsko vrijeme javlja se u značenju drugoga ili jedno lice označava drugo. Tako ćemo obrađivati gramatičku sinonimiju na polju temporalnosti i gramatičku sinonimiju na polju personalnosti.

6.2.1. Sinonimija glagolskih oblika

Svi oblici glagolskih vremena i načina imaju gramatička i stilistička obilježja, odnosno vrijednosti. U pripovijedanju se sadašnjost, prošlost i budućnost određuju ili zamišljaju u odnosu prema nekom vremenu zamišljenom u prošlosti. Zija Dizdarević je preplitanjem i ukrštanjem glagolskih vremena postigao pojačanu ljepotu izražavanja i slikovito predstavio trenutak vršenja radnje.

Pripovjedački prezent

Pripovjedačkim prezentom označava se radnja koja se dogodila u prošlosti, istovremeno s nekom drugom radnjom označenom prošlim glagolskim oblikom. Zahvaljujući ovoj transpoziciji, iskaz postaje ekspresivniji i živopisniji. Pronašli smo nekoliko primjera:

*„Pasja vjera, nakazna“ **javi se** u njemu s vremena na vrijeme čuđenje nad onim marifetlucima što ih oštrači izvode pred radoznalim seljakom, pa opet počne istrajno bludjeti duž čaršije. (74)*

*Ćamil kako zna za se **dolazi** svakog ramazana u han, **sluša** pospano uvijek istu, dobro poznatu melodiju, zapamtio je sve pjesme i sve stihove što su se ikad pročitali pa iz noći u noć **prati** pjevača zažmurivši, i tek ponegdje **prekine**. (31)*

*Nestvarni kao mrlje na sivoj hartiji **izgledaju** ljudski likovi što rijetko i slučajno **protrče** čaršijom. (82)*

*Tako zima **dođe** u moju kasabu i tako se čovjeku **javi** potreba za čovjekom. (134)*

*A u noći, kad tama **polegne** po krovovima, on **se zaključa** u dućan, **sabere i sredi** račune, **otvori** čekmedže i **nagne se**. (57)*

*Pa, eto, vala, uvija Mujo i **oteže** a riječ nikako da **dođe**, - **sjedim** ti ja tako u Ivičinoj birtiji i narućio jednu ljutu, a nešto me, biva, trbuh zabolio pa ko velim rakija ti je bir-
iladž i ja **pijem i sjedim**. (128)*

Pripovjedački prezent nalazimo i u pripovijeci *Jedan dan u mojoj kasabi*, kada je Ramiz ugledao sliku iz prošlosti i pri tom se sjeća minulih vremena. Vidimo da se radi o prošlosti, a Dizdarević upotrebljava pripovjedački prezent.

*I Ramiz se nadnio nad svoj život pa napeto, kao odgonetajući, gleda u jednu sliku: on u vojsci u Subotici, nedjelja je i Meho je s njim. Široka ulica u predvečerje. Na uglu **stoji** Mađarica, crna, nasmijana i vjetar joj **trese** kose. I nikako ne može dalje da*

domisli. Kako je nestala ta nasmijana cura ili žena, šta je od svega ostalo, pa poslije? Stoji tako na jednom mjestu otvoren život Ramiza Sahadžije i kroz taj otvor naslućeni su golemi, neznani prostori, široke ulice.... (75)

U pripovijeci *Zimska slika* Dizdarević objašnjava dolazak Tešnjana (Tješevljana) u kasabu pripovjedačkim prezentom. Dakle, ono kako su oni dolazili inače, u prošlom vremenu, kako kaže, „ranom zorom“:

*Rano, zorom, **siđu** Tješevljani u kasabu; proprtili goleme snjegove od sela do grada pa im sleđeni komadi **vise** sve do iznad pojasa, zalijepljeni na gazalicama; brci nakostriješnjeni i ukočeni, crvene čalme oko ušiju i preko glave, a ispod čalmi samo nadsvođene gorštačke oči uprte u prtinu. **Vuku** Tješevljani saone natovarene drvima i dopola zapale u snijeg, **vuku i donose** glase o strašnim smetovima u planini, o tome kako se neko izgubio i kako su vuci izjeli čobana i tor ovaca, i još mnogo teških, planinskih stvari ispričaju Tješevljani, **prodaju** drva za dvije banke pa se brižni i pogrbljeni **izgube** u vijavici iza Crkovišća. (132)*

Aorist

U svojim pripovijetkama Dizdarević često upotrebljava i aorist:

***Razliše** iz jedne džezve u dva fildžana pa srću. (9)*

*Beg **sjede** na klupu. (10)*

*Suljaga i Ešref **se iskašljaše**. (11)*

*Pjevačica bez volje **okrenu** glavu. (147)*

*Biva. Šućur Allahu, **dočekasmo**, eto, da se i naš ćoek malko pridigne. (56)*

*I zvjerski **pogleđa** u duboke, preduboke, radničke oči. (60)*

***Zašutje i ispusti** tri klobuka dima. (139)*

*Kod Klokota **se zaustaviše**. (121)*

***Pade** prvi udarac po golim tabanima. (15)*

Pripovijedanje u aoristu nalazimo i onda kada radnja ili više radnji slijede jedna za drugom i samo pripovijedanje čini dinamičnim. Također nas upotreba aorista upućuje na neočekivanost i iznenadnost radnje:

*Iznenadna želja da se otkine, da ode ma gdje „glavom preko svijeta“, **pokrenu se u njemu, diže se do grla i tu stade.** (76)*

***Sade** sa stola, **osloni se** na otečene tabane, **pogleda** onim jednim suznim i krvavim okom po tom čaršijskom tribunalu, po fesovima i masnim niskim bakalskim čelima, zagleda u dvadeset zadovoljnih, sjajnih i zlobnih očiju i **htjede** da kaže nešto strašno, ogromno prokleta, **htjede.. i prekide se.** (15)*

*I nekako kad se carstvo **poče** uz grmljavinu ljuljati, kad sreski načelnik **naredi** da ga uvijek žandarmi prate do kuće, i kad ljudi „od soja i familije“ dobro **zaključaše** odnekle nagrabbjeno žito, Hamza **se zasiti** brda, **spusti se** od jele do jele, od omorike do omorike, jedne noći bratu u kasabu. (35)*

*Jah. **Izbiše** odnekud radnici u masnim i plaho peksinavim haljinama, **pokupiše** naš svit iz sela, odsvaklen i **poče** rad, sve u šesn'est. (152)*

Funkcija aorista zasnovana „na specifičnom asocijativnom evociranju, pomoću koga u jednom slučaju gomilanje aorisnih oblika čini sredstvo oživljavanja prošlosti, a u drugom – ukazuje na prisustvo posrednika, pripovjedača u odnosu čitalac:umjetnička stvarnost“²⁵, prikazana je u Zijinim pripovijetkama. Pored toga, nailazimo i na primjere gdje se na malom rastojanju smjenjuju različita glagolska vremena:

*Luka, sav pocrnio **kidajući i čisteći** svjetske pojate, **odmjerio** svojih sto koraka, pa kao i uvijek **ushodao se** u tom svom zamišljenom prostoru; **stane** kao da mu je najednom nešto **sinulo, udubi se** u iznenadnu misao pa opet **udari** u trk: sto koraka, **okreni se, opept sto koraka, opet se okreni!** (73)*

*Neko **se sjeti** djetinjstva i Sudžukinih dudova, nekome **iskrsnu** poluzaboravljeno putovanje kroz mjesečinu i noć, kad **je** krnata **svirala** a jaran tiho, turobno **pjevao**; neko **dozva** u pamet teferić na Lukama, dok **je** još kod nas **bio** tamburaški zbor i kolo **se igralo**, a neko **zažali** onako, pusto, za nečim što **se** nikako **ne može odrediti** ali je od toga srce puno i uzdah **se priječi** u grlu, pa **guši.** (75)*

*Edhem-efendija mi **je kazivao** kako je on na jedan – tu Džemal efendija **potegne** duboko iz čibuka, **uzdahne i izdahne**, pa polahko **nastavi..** (11)*

- *I sad **pogledao je** ispod prašnjave šljive na kraj ceste, a u jarku **se** odnekud **zadržala** barica vode, pa čim **je otvorio** oči, taman **refleks vode pogodi** ga u oči i on **se strese.** (120)*

²⁵ Stanojčić, Živojin, *Jezik i stil Ive Andrića*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1967, 217.

Upotrebom aorista Dizdarević ističe radnju i pripovijedanju daje živ, ekspresivan i dinamičan ton. Njime nas upućuje na neočekivanost radnje, na iznenadno događanje ili na brzu smjenu događanja ali i na prisustvo pripovjedača. Razlika između aorista i perfekta upravo leži u stilističkoj markiranosti. Pripovijedanje pomoću aorista znatno je impresivnije od pripovijedanja pomoću perfekta. Upotreba perfekta na mjesto upotrijebljenog aorista kazivanju bi dala neutralan ton.

Perfekat

Pored osnovnog značenja da se njime označi prošlo vrijeme, perfekat može biti upotrijebljen i kao izrazito slikovito i ekspresivno glagolsko vrijeme prošlosti. Takvu vrijednost prije svega ima krnji perfekat.²⁶ Krnji perfekat skraćuje iskaz i po značenju je blizak aoristu te nastaje kao izraz težnje za ekonomičnošću:

*A Subhija, „makar i grihota bilo“ **skinuo** fes pa svaki čas briše znoj što mu se između rijetkih dlaka cijedi niz lubanju. (17)*

*Muro u svojoj ćerhani **prislonio** novine uz nos pa napreže kratkovidne oči. (18)*

*Bajko **otvorio** usta, zaokupila ga ona bezbrojna junaštva pa ne umije da se makne. (32)*

*Morska žena **oborila** glavu. (84)*

*A dijete, sitno i satrvono, **došlo** od stida još sitnije, **uvuklo** glavu u ramena pa se čini da mu iz vrata izbija samo tršava, rijetka kosa. (122)*

Dati primjeri nose dinamičnost, afektivnost, težnju za kratkoćom. Zbog eliptičnog oblika perfekta, koji uvijek ima stilističku prirodu, pripovijedanje postaje brže i življe, te se tako ubrzava i sam tempo pripovijedanja, a emocije koje izbijaju iz toga neminovno su jače i snažnije nego upotrebom punog oblika perfekta.

Potencijal

Potencijal je glagolski oblik kojim se izriče želja, mogućnost, dopuštanje, namjera. U navedenim primjerima Dizdarević radnju iskazuje potencijalom sa značenjem mogućnosti.

²⁶ Tošović izostavljanje jednog dijela kod složenih glagolskih oblika naziva morfometaplazmom, vrstom glagolske metaplazme pod kojom podrazumijeva „gramatičku formu nastalu deformacijom gramatičkog etalona, dodavanjem ili oduzimanjem određenog strukturnog elementa“. (Branko Tošović, *Glagolska metaplazma*, Književni jezik 19/1, Sarajevo, 1990, 17). Metaplazme navedenih primjera imaju stilističku prirodu, „potvrđuju da sve ono što je stilističko nastaje kao rezultat određenih pomjeranja, određenog narušavanja ili posebnog struktuiranja“, B. Tošović, *Ibid.*, 19.

*Učinilo bi mu se negdje daleko i duboko u njemu da to sve nije svršeno i da **bi se tu imalo** još nešto kazati ili učiniti. Samo nikad nije znao šta, i sa novcem u šaci, a osjećanjem nedovršenosti i nesigurnosti u sebi **odlazio bi** kući. (146)*

*De **bi se**, ovo, **ručalo** (18)*

*Ahmo je star i suh, a najradije **bi plakao** od nekakve stoljetne tuge. (32)*

*I da nije fukare, **ne bi** ni sunce **sjalo**. (55)*

*Samo **bi se** nekad te nekad **okren'o** zaptijama, ako su mu doveli kakvog odmetnika ja l' izgladnjelog razbojnika, pa hršum činio. (108)*

*Promijenilo se nije ništa, i možda **bi** dani u Zlatnici i **tekli** kao što su i dotada.. (151)*

*Ako bude ko u rahmetli oca, onako sladak, baš **bih kupio!** (22)*

6.2.2. Sinonimija lica

Formalno-gramatičku oznaku kategorije lica čine oblici ličnih zamjenica i glagolski nastavci. Sinonimija lica podrazumijeva upotrebu jednog lica u značenju drugog. Najviše je mogućnosti za zamjenu forme prvog lica jednine drugim formama.

Drugo lice jednine umjesto prvog i trećeg lica

Drugo lice jednine može zamjenjivati prvo i treće lice, dakle može biti uopćeno. Kada mu je osnovna funkcija izražavanje uopćenog lica, ono uvijek djelimično izražava i radnju govornog lica:

*Ma eto, kažem ti, vire mi, na koje god raskršće **dodeš**, vitar ti odnekle nanese nekakav smrad. Kažem ti... (74)*

*Bajko je gledao jasnu sliku sebe, svog življenja, današnjeg dana i ovih strašnih tišina, sliku što mu se u jedan čas objavila kao nesumnjiva istina o svemu: sve je to kao čisto, sniježno prostranstvo, ti **ideš**, **nosiš** breme i **želiš** čovjeka, a on, sam i drag, odlazi ispred tebe u sumrak. (136)*

***Svršiš** mu pos'o ko čoeku, **iscijepaš** mu tovar drva, a on nejma u sitno dinar i po i kaže: „Lako ćemo za to, gledaj posla“. Pa danas, pa sutra, a ti kad mu **zaišćeš** svoju crkavicu, ispriječi se: „Pa šta si nap'o ko oblak, moga mi boga ko da je kuća, a nije ni šest kruna! Kako te nije stid svake dekike bihuzur činit insana za taj dinar i po! Daću, šta si se prip'o.“ A kad se nabeša dinar po dinar, pa mu ti ljudski **kažeš**: „Daj mi, br'te, onih dvan'es i po dinara“, a u njegov oči iskoče ko findžani: „Otkud tol'ko jadan*

bio, pa nisi mi ni četiri tovara iscijepo, kad se prije nakupi dvan'es i po, po bogu si Turčin“ E, pa haj ti sad, de ufati zakraj! I još ispaneš ti kriv, i lopov, i dina mi, lijepo me stid svoje pare zaiskat. E baš ne zna čoek šta bi, de! (39)

Poneko zaželi da ta jurnjava, to bijesno udaranje u sljepoočnicama i tutanj unaokolo potraju što duže, u beskonačnost, bojeći se nesvjesno onog tihog razočarenja, kada poslije svega, staneš zadihan i otpuhuješ, a oko tebe opet sve kao i prije i ništa se ustvari promijenilo nije, pa ti dođe da opet onako uludo poletiš, a znaš da nećeš, i samo još ćutiš i sjediš i sve ti je svejedno. (112-113)

Padnu tako u jesen hladnoće po cestama, zaiskre svijetle kapi u prašini, ogole njive, pa ako si se našao negdje između Busovače i Fojnice, ako su te psi otjerali pred zoru te stegla vlažna jutarnja studen te si se sav ukočio i ne može te povratiti ni kupanje u vrućim kлокotskim izvorima, ako tako iz jeseni u jesen lutaš tvrdim, ledenim i krivudavim cestama između Zenice, Busovače, Fojnice i Visokog, onda ti je svaka jesen siva, tvrda i ledena kao cesta u prohladno veče kad nemaš gdje zakonačiti. (114)
A ko zna kako je doš'o. Da nije pješice? E, nejma danas k'o nekad pa uzjašeš konja pa eto te za noć u Sarajevu. (138)

Haj ti sad znaj zašto on baš desnim brkom mrda? (11)

Također, transpoziciju drugog lica nalazimo i u unutarnjem monologu ostvarenog u formi prividnog dijaloga:

E moj Mujo, nije lahko Bogu računa položiti! Ko te je, nesretniče, nagonio da piješ, de kad znaš da je grihota, da nisi pio ne bi ni vidio Avdinu pogibiju i sad bi bio mijeran. (127)

Mujo sam sa sobom govori i pokušava se distancirati od date situacije, objektivno je sagledati i ohrabriti se.

Treće lice umjesto prvog lica

Treće lice jednine umjesto prvog lica se upotrebljava onda kada govorno lice želi da se na neki način distancira, da samog sebe pogleda sa strane. Primjer je pronađen u priči *Bošnjakluk* *Joze Čavara*, gdje Jure Antin o sebi govori u trećem licu:

A što da mislim? Ko mene zašta pita, de? Da pane taman krv do kolina, Jevropi je svejedno šta Jure Antin misli. (77)

Sličan primjer se nalazi i u priči *Pero travar*, gdje Pero o sebi govori u trećem licu:

*Ne boj se ti, brate si moj dragi, sve će to tvoj **Pero izliječiti** ko da nikad ni bolovo nisi.
Samo sidi.* (1983:169)

Zanimljiva je situacija da se u istoj rečenici daju oba oblika 1. i 3. lice, kao što je slučaj u prvom primjeru iz priče *Bošnjakluk Joze Čavara*.

U narednim primjerima, govornik priča u svoje ime i koristi se oblikom *insan* ili *čovjek*. Dakle, *insan* označava njega samog, govornika:

*Šta bi **insan** sad radio, de?* (18)

*„Ja l' da se hoće, barem, ko nekad, iskupit vode kod mene fojničke dangube i beskućnici pa da him, ko nekad podvalim svijeće u peć namjesto vatre, eh ne bi se **insan** vako pusto osanis'o“, nastavlja Bajko svoju usamljeničku zimsku misao, a tri je kahve danas ispekao i starih mu jarana nema.* (134)

*Dođe **insanu** da pobjegne od svijeta i da ne haje za ovakve muhabete, vrag ih odnio.* (102)

*Ma, nekako se **čovjeku** teško rastati sa životom i zakopat se u zemlju prije smrti. Ne **vidiš**, brate, sunca ni mjeseca, a noć ti uvijek.* (28)

Dakle, govornik priča u svoje ime a koristi se oblikom u trećem licu. Uglavnom je koristio oblik imenice *insan* ili *čovjek*. Dakle, *insan* označava njega samog, govornika.

Bezlično – lično

Glagolski predikat koji se nalazi u bezličnom obliku, tj. u obliku trećeg lica jednine srednjeg roda, ne otvara mjesto subjektu:

***Podiglo ga** jedne noći iza sna pa kroz mrak, sa ostalim, protjeralo u neizvjesnost.* (78)

Do transpozicije bezlično-lično dolazi i kada se subjekt izostavlja zato što nije bitan za obavijest koja se želi prenijeti, ili se ne zna ko je ili šta je subjekat ili se to iz različitih razloga ne želi ili ne smije otkriti. Kada bi se bezlični glagolski predikat upotrijebio u ličnom glagolskom obliku, tada bi rečenica bila određena, personalizirana i denotativna. Tako bi se izgubila njena stilogenost i značenje anonimnosti ili uopćenosti koje ima zahvaljujući odsustvu subjekta i bezličnoj formi predikata.

Zijina je rečenica kratka i jezgrovita. Njegovu rečenicu ne samo da karakterizira kratkoća i preciznost nego i posebno sintaksičko obilježje: bezličnost. U Bosni se i danas mogu čuti rečenice tipa: *ubilo ga, satrlo ga, odvelo ga*.

7. Leksikostilistički nivo

Leksikostilistika, osim što ima vrlo široko područje djelovanja, usko je povezana sa leksikologijom, semantikom i leksikografijom. Jedna od zadaća ove grane stilistike je proučavanje leksema jednog jezika s obzirom na njihovu emocionalno-ekspresivnu, kao i funkcionalno-stilističku i registarsku karakterizaciju.²⁷ Stilistika prije svega proučava slučajeve upotrebe markirane leksike, leksike sa konotacijom.

Leksika se može podijeliti na inherentno ekspresivnu i kontekstno ekspresivnu leksiku. U inherentno ekspresivnu leksiku ubraja se emocionalno ekspresivna leksika (deminutivi, augmentativi, pejorativi i hipokoristici), a u kontekstno ekspresivnu leksiku ubrajaju se trope – različite stilske varijacije figurativne upotrebe leksema (metafora, metonimija, hiperbola, litota i dr.).

U ovom radu će se pažnja obratiti na inherentno ekspresivnu i kontekstno ekspresivnu leksiku. Pored toga razmatrat ćemo i leksičke sinonime kao i orijentalnu leksiku koja je jedna od važnih karakteristika djela.

7.1. Inventar leksema

U ovom dijelu izdvojiti ćemo lekseme po semantičkim poljima i one će nam otkriiti tematsku strukturu Dizdarevićevog djela.

Imenice

U pripovijetkama Zije Dizdarevića najučestalija imenica je *kasaba* – upotrijebljena 65 puta. Za njom po učestalosti slijede imenice *dućan i han* (50), *noć* (48), *kafana* (48), *čovjek* (47), *ljudi* (46), *čaršija* (44), *kahva* (43), *dan* (42), *zima* (39), *čerhana* (35), *život* (32), *vrijeme* (31), *ruka* (29), *glava* (28), *oči* (25), *findžan* (20), *dim* (19).

Na osnovu onoga što označavaju, imenice su podijeljene na imenice koje označavaju prostor u kojem čovjek obitava, imenice koje označavaju dijelove tijela i one koje označavaju emocije.

Imenice koje označavaju tijelo, organe i dijelove tijela:

²⁷ Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Sarajevo, Ljiljan, 2001, str. 224.

ruka (29), glava (28), oči (25), leđa (24), čelo, srce, grlo, lice, usne, pluća, vrat, usta, brk, šaka, lobanja, rame, prsa, glas, tijelo, grudi, zub, prst, nos, oči, mozak, trbuh, uho, trepavice, dlan, njedra, pojas, zjenice, tabani, kost, jagodice, kičma, jezik, koljeno, krilo.

Imenice koje označavaju prostor koji okružuje čovjeka, u kojem on živi, kreće se, djeluje:

kasaba (65), dućan (50), han (50), čaršija (44), ćerhana (35), grad, mesara, prostor, kuća, polje, mejhana, krojačnica, kancelarija, štala, sokak, planina, čitaonica, selo, birtija, krčma, Fojnica, trg, ulica, džamija, magaza, poslastičarnica.

Prirodno okruženje, bilje i životinje:

noć (48), dan (42), zima (39), život (32), vrijeme (31), vjetar, smrad, dosada, vazduh, oluja, ćutanje, konj, disanje, golub, ovca, kiša, mokrine, mrtvilo, kornjača, žaba, jesen, zima, galama, gavran, stoka, krava, vo, soko, aždaja, zmaj, voda, zemlja, drvo, nebo, ptica, bašća, brdo, šuma, njiva.

Imenice uz koje nisam pisala broj zastupljenosti, upotrijebljene su jednom, dvaput ili triput u pripovijetkama.

Apstraktne imenice

Od apstraktnih imenica najzastupljenije su one koje upućuju na emocionalni doživljaj, koji može biti pozitivan i negativan. Više su zastupljene imenice koje upućuju na negativna osjećanja.

Imenice koje upućuju na prijatna, pozitivna, osjećanja i stanja: *želja, junaštvo, merak, sigurnost, duša, ljubav, radost, povjerenje, čežnja, ozbiljnost, bliskost, plakanje, poštovanje.*

Imenice koje upućuju na neprijatna, negativna, osjećanja i stanja: *nedovršenost, nesigurnost, slutnja, strah, izgubljenost, ravnodušnost, bijes, briga, umor, jad, kahar, belaj, psovka, tjeskoba, nepomičnost, tegoba, vika, nevolja, pustoš, neobuzdanost, bol, umor, zloba, zavist, prenemaganje, ljubomora, iznenađenje, laž, mučnina, samoća, nesreća, gađenje, krivnja, napetost.*

Možemo izdvojiti i imenice koje se odnose na intelektualne sposobnosti: *misao, pamet, sjećanje, zaborav, čitanje, razumijevanje;* te imenice koje označavaju proces govora: *riječ, razgovor, odgovor, govor, izjava, šapat, priča, rasprava.*

Glagoli

U pripovijetkama su zastupljeni glagoli koji upućuju na misaone i intelektualne procese, te glagoli koji upućuju na proces govora i glagoli čulne percepcije. Najučestaliji glagol jeste *gledati*, upotrijebljen je 45 puta.

Od glagola koji upućuju na misaone i intelektualne procese zastupljeni su: *znati, premišljati, predomisliti, proučiti, naumiti, razumijevati, sjetiti, smisliti, čitati, pisati,, pamtiti.*

Glagoli koju upućuju na proces govora su: *javiti se, kriknuti, uvjeravati, naglašavati, kazati, zvižducati, dovikivati, progovoriti, vikati, lupati, pričati, govoriti, podvikivati, spominjati, promuhabetiti, objasniti, pitati, ispričati, zvati, pozvati, obratiti, pripovijedati, lagati, pozivati, šaputati, brbljati, pravdati, raspravljati.*

Glagoli čulne percepcije također zauzimaju značajno mjesto, s tim da su glagoli koji upućuju na čulo vida znatno zastupljeniji od glagola koji upućuju na čulo sluha. Pa tako možemo zaključiti da je u cijelom djelu vizuelna percepcija jača od audiopercepcije.

Glagoli iz semantičkog polja vida: *gledati (45), pogledati, vidjeti, zuriti, buljiti, primijetiti, zagledati, zaviriti, razgledati, nadgledati, opaziti, žmirkati.*

Glagoli iz semantičkog polja sluha: *slušati, čuti, utihnuti, osluškivati.*

Posebna je skupina glagola koji pripadaju semantičkom polju emocija, odnosno ljubavi: *osjećati, ljubiti, voljeti, dodirnuti, grliti.*

Pridjevi

U djelu Zije Dizdarevića, pridjeve smo najčešće sretali u pripovijedanju:

*Bajko je svlačio „kalauzu“, niz rijeku, čitav dan se natezao s **mokrim** ljudima i capinima, uvijao se i skakao pred **zahuktalim** balvanima. (30)*

*Sa **petrlojeskom** lampom u ruci, **raširenih** očiju i sa **jezivo-zelenim** odsjajem na **starim** čakširima, on zavlači ruku u dukate, miješa, sluša **mekan** zvuk što izlazi ispod dlana, draga se i draška i mjeri dokle je hrpa narasla. (57)*

*Mešan je čuo sve i shvatio da su te **nesretne, prozeble i otečene** noge njegovog sina uzrok ovako **glasnom** dočeku i bi mu teško. (122)*

*Noć **gusta, teška, golema** noć legla po čardaku, glavu naslonila na jedno **staračko** srce. (143)*

*Bila je jedna kutija – soba, i po njoj išlo **napaćeno mršavo** lice, noge u papučama, **izbljedjele** dimije i **blag predan** pogled. (44)*

***Isprebijano, polomljeno** djetinjstvo, **neodigrane** igre, žena sakrivena u tami i očev **nemilosrdni** pogled. **Stražarska** sablja što je goropadno gonila kroz sokake. Rasli smo. (44)*

Pridjev kojim se označava boja, Dizdarević je upotrijebio u deminutivnom obliku. U trenutku kad se sve ruši, kad je prljavština na sve strane, kad je Ibrišim razočaran nakon što je srušio Mejrinu kuću i nije pronašao niti jedan novčić, Dizdarević ne dopušta da sve ostane tako sivo i unosi vedrinu sa zelenim čakširama.

*Kuća je pala. Grede, kreč, cigle, prašina, nepotrebna hrpa. Nešto se u sredini crni, **zelenkaste** čakšire već jure, koščati prsti zariše se u prašinu. (60)*

7.2. Leksički sinonimi

Zahvaljujući bogatoj upotrebi sinonima i mogućnosti da za pravu predmetnost odabere pravu riječ, Dizdarević je postigao preciznost u izražavanju i leksički obogatio tekst pripovijedaka. Tako za glagol *gledati*, osnovnog značenja „imati pogled upravljen na koga ili šta; vidjeti ono što je u vidnom polju, posmatrati otvorenim očima“²⁸, upotrebljava šest sinonimnih glagola.

Glagolom *buljiti*, koji znači širom otvoriti oči, uprijeti pogledom, Dizdarević nam kazuje da je nečija pažnja fokusirana na nešto ili na nekoga:

*Pod Hašeminom strehom stoji Ganija, očiju široko otvorenih i uprtih u jednu tačku na zemlji, bosu nogu pružio tako da mu kapi sa strehe padaju tačno među prste, pa ukočen stoji i **bulji**. (82)*

Glagol *zaviriti* – sa strane posmatrati nekoga ili nešto, znači da se onaj koji gleda krije od onoga koga gleda:

*Na svaki udarac pijukom on je pritrčavao, **zavirivao**, a zatim: „Dalje!“ (59)*

U značenju *gledati* Dizdarević upotrebljava i glagol *žmirkati* – treptati očima:

²⁸ Halilović, S. – Palić, I. – Šehović, A., *Rječnik bosanskog jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2010, 317.

*Pošto mu tek tada pade na pamet da nema ama baš nikakva posla i da je onako džabe ustao, kao da ga nešto podbolo, on se počea za vratom i sjede na prag **žmirkajući**. (90)*

*Sjedi Bajko kod peći, **žmirka** kratkovidim očima i misli kako bi to bilo ugodno da se sad neko iznenada iza leđa javi. (134)*

Sam po sebi glagol *zuriti* znači gledati bez osjećanja, bez zanimanja, uprazno:

*Čaršija tupo **zuri** u prazno, lovi muhe po „havi“, dućan se s dućanom dovikuje, bolesno sunce leglo po prašini i miruje. (17)*

*Kiša spira crvena slova a „morska žena“ proviruje kroz prozor i sa izrazom beznadne ravnodušnosti **zuri** u blato. (82)*

Prvim primjerom Dizdarević opisuje čaršiju, koja je pusta i prazna, dok se drugi odnosi na živo biće koje *zuri* odnosno gleda uprazno, bez emocije.

Glagol *opaziti* – *primijetiti* označava radnju koja kazuje da se nešto uočilo, u ovom slučaju radnja je negirana:

*Niko nije **primijetio** onaj plakat sa crvenim slovima i čovjeka koji je doveo morskou ženu. (83)*

*I niko to ni **primijetio** nije. (84)*

Glagol *vidjeti* znači zadržati pogled na nečemu, nekome, samo ga imati u vidu, pred očima.

*Ah, ah, baka ti **vidi**! (133)*

*Vas se ne briga ništa i ne kazujte nikom ako šta **vidite**. (59)*

Ono što je zanimljivo u okviru leksičke sinonimije, jeste upotreba pojedinih riječi sa svojim sinonimnim parnjakom, pa čak i u istoj rečenici. Tako Dizdarević svom značenju daje i neke nove nijanse:

*Uortačio se s Mirkom, prikupio dug od **ljudi**, **narod** zacvilio pod ujedima kamata i Ibrišimovih iznenadnih tužbi, poneko daleko u planini i selu zastenjao i jauknuo kad su mu njivu prodali. (55)*

Imenice *dućan* i *han* su najčešće upotrijebljene u pripovijetkama. I zajedno sa imenicama *kafana*, *čerhana*, *mejhana*, *birtija*, *krčma* nose isto značenje:

*Izadje i Ramiz iz Sadikova **hana**, prigrnuo kaput a ruke bacio na leđa, pogledao desno i lijevo – u kojoj **kafani** još nije bio, - pa zažviduka. (76)*

*To mu se objavilo pred vratima ove tužne i žute **mejhane** kao njegova životna tačka, središte oko koga se sve vrtilo, u sjajnom blještavom krugu, pa se ta crna tačka najedanput raširila, povećavala. (147)*

*Bježe ljudi u tople, zagušljive, dimne i vlažne prostorije, sabijaju se jedan uz drugog po **kafanama i birtijama**; gonjeni mutnom potrebom da osjete toplu blizinu drugoga i da kroz žamor, dodir i dovikivanje dožive ono osjećanje sigurnosti. (Zimska slika)*

***Krčme, kahve i hanovi** nabijeni su i iz njih kao da je izgnana zima ili su to ljudi zažmirili pa je ne vide i neće da vide. (133)*

*Muro u svojoj **čerhani** prisionio novine uz nos pa napreže kratkovidne oči. (18)*

Kafana je oduvijek nosila značenje javnog lokala, ugostiteljske radnje u kojoj ljudi provode vrijeme u razgovoru, ispijajući kahve, čitajući razne časopise. Naziv *kafana* često se dovodi u vezu sa nazivima poput *han*, *mejhana*, *birtija*, *krčma*, *čerhana* i sl. Han je turska riječ i označava gostionicu, prenoćište.²⁹ Iz konteksta ovih pripovijedaka *han* se dovodi u vezu sa strancima koji obitavaju u hanu, ali istovremeno predstavlja i mjesto okupljanja mještana poput kafane. Klaić u svom rječniku navodi da su mehana, krčma i gostionica sinonimi.³⁰ Izrazom *birtija* Dizdarević se koristi kada želi naglasiti prostor ispunjen do posljednjeg mjesta. Svi traže nekoga za razgovor u hladnim zimskim danima pa se tako okupljaju u birtiji. Približno značenju *birtije* jeste značenje *krčme*.

Dizdarević upotrebljava sinonime *stoka* i *hajvan* u istoj rečenici:

*Smiluje se tako ponekom seljaku Ibrišim, pa mu se za dug ne proda **stoku** nego se nagodi: „Eto, brate, insan sam i ja, znam i ja šta je nevolja, neću ti prodat **hajvan**, nego, eto, nek ostane kod tebe, a ja ću ga samo na se pripisat, a ti muzi i čuvaj. (57)*

Dizdarević u istom značenju upotrebljava i glagole *porazgovoriti* i *promuhabetiti*. Glagol *promuhabetiti* je nastao od arapske riječi *hub* i znači *ljubav*. I uglavnom se upotrebljava u nedostatku iskrenog prijateljskog razgovora. I ovdje pisac čezne za toplim prijateljskim razgovorom i tuguje nad svojom samoćom:

²⁹ Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2001, 362.

³⁰ Ibid 25. str. 610.

*Dosta bi insanu bilo da se s nekim makar samo **porazgovori**, da **promuhabeti** o sasvim nevažnim stvarima, da kaže, recimo, kako je hladno i kako je golem snijeg.*
(134)

Imenicom *drndanje* Dizdarević određeni događaj i pojavu želi prikazati bezvrijednim i beznačajnim:

*A kad je **drndanje** onih kola sasvim umuknulo i sve opet postalo kao i prije, ljudi se, razbuđeni i sa nečim umornim na licima vratiše na svoje crne polomljene stolice.* (76)

Leksemama izrazito snižene markiranosti, negativne konotacije, Dizdarević karikira svoje likove. Pa tako nailazimo i na riječi snižene markiranosti kojima se „slikaju“ fizičke osobine ljudi:

*Najzad, kad je izmoren od nekakvih džakova s brašnom jedva vukao nogu za nogom osjećajući samo dugo i beznadno zujanje u lobanji, njemu kao da neko sa strane ubaci u **šuplju**, a otvorenu **glavu** pitanje.* (146)

*Aljo se je najprije sjetio svog sina, „**edepsuza, ugursuza, hijaneta, propalice**“.* (87)

Glagoli također mogu imati negativnu konotaciju:

- *Šta se **kmeziš**?* (71)

Konkretna upotreba sinonimije u tekstu pokazuje da podudaranje osnovnog značenja leksema ne znači i njihovu potpunu istovjetnost. Svaka leksema iz sinonimnog niza nosi dodatnu nijansu značenja koje se ne bi moglo prenijeti upotrebom neke druge sinonimne lekseme. Na taj način sinonimi doprinose afektivnosti i intenzitetu pripovijedaka, čime je Dizdarević svoje djelo učinio bogatijim, preciznijim i izraženijim.

7.3. Stilogenost orijentalizama

Ne uzimajući u razmatranje orijentalizme u bosanskom jeziku nezamjenljive u svakodnevnoj upotrebi (*limun, jastuk* i sl.), orijentalizmi u pripovijetkama Zije Dizdarevića stilski su markirani. Upotrebom orijentalne leksike, one koja je slabo zastupljena ili nije zastupljena nikako u svakodnevnoj upotrebi bosanskog jezika, Didarević ima namjeru da „dočara određeno vrijeme ili da se pripovijedanje “smjesti“ u odgovarajući prostor karakterističan po orijentalnoj tradiciji“.³¹

*Sjedi on kod **pendžera** i zuri, a u toj njegovoj besposlici nema ničega što bi zatreslo sjećanje i probudilo uspavane misli.* (74)

*Lica se ne razaznaju, **čalme** i fesovi na čas se čudno izduže, protegnu.* (9)

*A njakav **durbil**, kako li, obješen o vratu.* (10)

*Muro u svojoj **čerhani** prislonio novine uz nos pa napreže kratkovidne oči.* (18)

*Pročita l' ti **đeride**, Mujaga, šta ima po **dunjaluku**?* (18)

*Han se nadvio nad starinsku pjesmu što ispunjava djetinjske, prдавne želje i hrani se nečim lijepim, nepoznatim, čega nema u ovom našem **zemanu**.* (33)

*Nečiji starinski kao prst debeo sat sjecka tu noć pridavljenim tiktakanjem iza **bensilaha**.* (33)

*A kad i on propane, kupiću mu dućan pa, akobogda, od četiri **čefenka**, bh! **elhamdulillah** napraviti veliku radnju, pa cimentijerati po moderno, bh! **elhamdulillah**, što mi se nešto uzriguje, baš dobro večerah.* (55)

*Dobar je Allah koji ga je **jaratis'o!*** (138)

*Krivo mu što taj **jabandžija** bud je nahrupio ko vjetar, s nekakvim „dobar dan“, bud udario govoriti i vikati ko da je u svom.* (139)

***Vallahi, tuhaf** ovaj narod.* (39)

*Kako te nije stid svake **dekike bihuzur** činit.* (39)

*Džabe je namučio svoj **evlad**, sve džabe i niko se ne obazire na njegov.* (123)

*Išao Mujo oko **ićindije** gladan, ufitaljio pa se lomi ulicom i zamiče kući da spremi **iftar**.* (14)

*Digoše mu noge u vazduh i vezaše **falakama**.* (15)

*I tako će on iznijeti živu glavu iz ove **fertutme** oko Avdine smrti.* (125)

³¹ Vajzović, Hanka, *Orijentalizmi u književnom djelu: lingvistička analiza*, Institut za jezik, Sarajevo, 1999, 20.

Ama, brte Jure, oćel past krv u Jevropi, to te pitam. A ti ni 'abera, ko da ništa i ne misliš. (77)

*Ja ću ti sad sve po redu kazivati pa ti sam **hesab** učini šta je pravo. (106)*

*Moj dragi, **džehenem** je bio onda, i još gore. (108)*

*Samo su meni bile **šuhveli** dvije stvari. (153)*

*Odmiće se Abidaga od ojađenog čovjeka i prilazi, malo podalje, drugome koji nije čuo ovaj tužni **muhabet**. (22)*

*Te nestvarne slike gledale su je iz **derdefa** nasmijane. (93)*

*Tamo iza prozora prosule se rujne boje po **kolčušama** i bardaklijama. (69)*

Ovo su neki od orijentalizama najčešće korištenih u pripovijetkama. Abdulah Škaljić u svom rječniku *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* napravio je klasifikaciju turcizama kako bi se mogao uočiti karakter pojedinih riječi i njihov status u našem jeziku. U prvu grupu spadaju riječi koje su se potpuno udomaćile u našem jeziku i podijelio ih je u dvije grupe. U prvu grupu spadaju riječi koje nemaju nikakve zamjene u našem jeziku poput: bakar, česma, čizma, jorgovan, kutija, sapun, šećer. U drugu grupu uvrstio je riječi za koje se može naći zamjena ali se ne traži ili ima zamjena, ali nije općenito usvojena: kajmak, čaršija, jorgan, sandale, makaze, marama. U drugu grupu ubrajaju se riječi koje su se potpuno odomaćile u narodnom govoru a upotrebljavaju se i u književnom jeziku: amanet, bunar, bešika, bajrak i sl. Trećoj grupi pripadaju riječi koje se često upotrebljavaju u svagdašnjem govoru, dok se u književnom jeziku upotrebljavaju samo ako se želi nešto istaknuti sa određenim ciljem, ako se želi dočarati neki događaj iz prošlosti, ako se nešto ironizira i sl. To su riječi poput: asker, avlija, bakšiš, komšija, mušterija, merak, hator, fajda, veresija. Sljedeća skupina jesu riječi koje su vezane samo za pojedina narječja ili pokrajine: babo, insan, haber. Zatim slijede turcizmi koji se nalaze samo u narodnim pjesmama dok su iz govora iščezli: čorda, istifan, pehlić, salte. Također, posebnu grupu čine turcizmi koji se odnose na vjerski život, vjerske običaje, pozdrave i izraze muslimana.³²

Kao što možemo vidjeti, Dizdarević se često koristio izrazima iz vjerskog života kao što su *džehenem*, *elhamdulillah*, *icindija*, *iftar* i slično. *Džehenem* predstavlja pakao, *elhamdulillah* znači hvala Bogu. Koristio se još izrazima poput *dženetlija*, *džamija*, *elhućmulillah*, *valahi*. *Falake* jesu zapravo batine, odnosno sprava u kojoj se uvijaju noge onoga koga tuku po tabanima. *Frtutma* predstavlja zbrku, trku, metež; *čalma* je turban, bijelo platno oko fesa ili

³² Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, 15-16.

neke druge kape; *durbil* je dvogled; *čerhana* je kafana; *đeride* su novine; *bensilah* je pojas za duhanski pribor, novac i oružje; *ćefenak* je vrsta dućanskih vrata koja se otvaraju rastvaranjem dva krila, jedan prema gore a drugi prema dolje; *jaratisati* znači stvoriti; *jabandžija* je stranac, tuđin; *tuhaf* znači čudan; *dekika* je minuta; *bihuzur* je uznemiravanje; *haber* je vijest, *hesab* je račun; *šuhveli* znači sumnjiv; *muhabet* je razgovor, *đerđef* je okvir na kojem se rasteže platno za vezivo, *kolčuša* je vrsta kruške.³³ U bosanskom jeziku se i danas mogu čuti riječi poput *pendžer*, *dunjaluk*, *zeman*. Ovo su samo neki od primjera riječi orijentalnog porijekla kojima je Dizdarević obogatio svoje djelo.

7.4. Inherentno ekspresivna leksika

Inherentno ekspresivnim leksemama smatraju se one lekseme koje svoju izražajnost nose zajedno sa svojim osnovnim, leksičkim, značenjem i koje svoju ekspresivnost zadržavaju kad se upotrijebe i van teksta. Takva je i ekspresivno emocionalna leksika koja se ubraja u leksiku s konotacijom, a čine je „osobne ideje i emocionalne asocijacije povezane s nekom riječi i njenim značenjem, ili ideje što ih neka riječ sugerira ili implicira“ a one su „dodane eksplicitnom značenju ili denotaciji“.³⁴ Ovakvom vrstom leksike iskazuju se emocije. U ovu leksiku ubrajaju se augmentativi, deminutivi, hipokoristici i pejorativi.

Deminutivne imenice označavaju nešto malo, ali im se dodaje i značenje intimnosti i bliskosti:

*Teku čaršijom potoci i **potočići** i odvlače izgubljeni pogled dječiji nekud u magle i kroz ravnomjerno kapanje odvijaju se događaji koje nikad niko nije doživio.* (82)

*Pritišće truhle i rasklimatane **kućerke** po Pavlovcu.* (131)

*I tako se čini da su **dućančići** utonuli, ukopani pa samo iz prikrajka vire tamni, memljivi i prazni.* (131-132)

Nekako se desilo da je Adem sa dućančićem izgubio sve i ostao prosjak. (56)

*A onaj mir što ga je začudio čim je došao u ovu **varošicu**, sad mu izgleda kao poplava u koju su svi ljudi, pa i ovaj starac za tezgom utonuli bespovratno..* (138)

*Pa ti, opet, imaš ono **njivice** a kako je nama koji nejmamo ništa?* (27)

³³ Značenja riječi su preuzeta iz leksikona na kraju Dizdarevićevog izdanja *Prosanjane jeseni*, Svjetlost, Sarajevo, 1999, 165-169; Potvrda da ove riječi pripadaju orijentalizmima je Škaljićev rječnik *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*.

³⁴ Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 688.

Istrčao je pred Ramu nekakako suhonjav, vižljast čovječuljak. (151)

Zija Dizdarević upotrebljava i deminutivne glagole, tj. deminuciji potpadaju glagoli i svršenog i nesvršenog vida, te tako označavaju radnju koja se vrši trenutno (*kucnuti*) i iterativno (*čupkati, pucketati, pijuckati, žmirkati, puškarati, lupkati*):

Huzbašin kanat lupkao je na vjetru. (97)

Luka pucketa i predlaže. (19)

Besposleni sjede, pijuckaju i kartaju se. (133)

Upotrebom deminutivnih glagola nesvršenog vida umanjenost se često odnosi na vremenski razmak, dakle nešto se čini neprestano i zastaje, kako navodi Simeon. Deminutivni glagoli svršenog vida upućuju nas na radnju koja se vrši kratko vrijeme, povremeno a ne trajno.

Pejorativi su riječi kojima se izražava negativan stav prema nekome ili nečemu:

Viđoh, ja. Pa gologlav, ko vlašē. (10)

Augmentativi su riječi čije je osnovno značenje da uvećava ili pojačava ono što osnovna riječ znači, dok je njihovo konotativno značenje da ukazuje na nešto ružno, antipatično i odbojno i u takvim slučajevima ima pejorativnu vrijednost. U pronađenom primjeru augmentativ ima pejorativnu vrijednost:

Strahuje Ćosan od te nestvarne ptičurine, boji se da je ne zbuni, čini mu se da spava i stalno je gleda mrku, ogromnu, a opet neodređenu. (158)

Dakle, inherentno ekspresivna leksika je u pripovijetkama jedno od stilogenih sredstava, ali ograničene upotrebe. Najzastupljeniji su deminutivi, a mnogo manje je pejorativa, augmentativa i hipokoristika.

7.5. Kontekstno ekspresivna leksika

Stilske figure su jedno od najznačajnijih sredstava u poetskom jeziku, a cilj njihove upotrebe je postizanje stilogenosti. Nesumnjivo je da jedan te isti iskaz može imati više od jedne funkcije u strukturi značenja u kojoj se pojavljuje. Pa tako dva formalno slična ili istovjetna elementa, kako kaže Lotman, mogu biti značenjski različita ili suprotna, a dva značenjski slična ili istovjetna elementa mogu biti formalno različita ili suprotna.³⁵ U okviru *kontekstno ekspresivne leksike* razmatrat ćemo leksičke figure (trope) koje se javljaju u pripovijetkama Zije Dizdarevića, a nastaju ili proširenjem ili promjenom značenja riječi i predstavljaju jedan od glavnih izvora ekspresivnosti. Sama sintagma *kontekstno ekspresivna leksika* upućuje nas na to da se radi o figurama čija se ekspresivnost ostvaruje i prepoznaje u datom kontekstu.

Tropi su emocionalno-ekspresivna sredstva koja se smatraju individualnim pojavama i jednim od temeljnih formalnih sredstava književnoumjetničkog djela. Počivaju na prijenosu značenja koji se zasniva na sličnosti, što znači da se u njima riječi upotrebljavaju s namjerom da označe nešto drugo od onoga što znače u svakodnevnom govoru. Dakle, spadaju u semantičke figure koje pokazuju odstupanje na semantičkom planu kao dominantno. Muratagić-Tuna kaže da su tropi „figurativni leksemi, kao ekspresivni izrazi na osnovu kojih se može utvrditi kako nastaju promjene u semantičkom dijelu jezika – karakterišu se afektivnim značenjima“.³⁶

Ovdje ćemo navesti trope koji su zastupljeni u pripovijetkama i čija je upotreba stilski obilježila tekst. To su *personifikacija i poređenje*.

Personifikacija

Personifikacija jeste stilska figura kojom se predmetima, životinjama, biljkama ili prirodnim pojavama daju ljudske osobine. Navedene personificirane pojmove, Dizdarević dovodi u prisniju vezu sa recipijentom. Dajući im ljudske osobine, pokušava dočarati stvarnost.

Šuti i dim. (9)

Čaršija tupo zuri u prazno, lovi muhe po havi, dućan se s dućanom bezvoljno dovikuje, bolesno sunce leglo po prašini i miruje. (17)

Puzao život kao dijete po mračnoj kolibi, trčao preko livada, gonio i kotrljao obruče niz čaršiju, bujao, budio krv, gledao djevojke, plakao za majkom, cijepao drva, zrio, sjekao

³⁵ Petković, Novica, *Principi Lotmanove strukturalne poetike*, u: J. Lotman, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Lingvistika-Poetika, Sarajevo, 1970, 25.

³⁶ Muratagić-Tuna, Hasnija, *Pojačanje izražajnosti reči u delima Ćamila Sijarića*, Književni jezik, 19/2, Sarajevo, 1992, 79.

baskije, spavao u potleušici, na zemlji, u jami, sjedio po hanovima, krio se od šumara, vukao se lijeno, neumiven,, a jednog dana zaustavi se i drmnu Luku. (26)

I još leđa pričaju Sejidu nerazgovijetne priče o tome kako je teško danas kupiti fes pa da imaš trista demiskija. (31)

Rat pojeo hljeb. (35)

Čaršija je imala iskolačene oči i te su oči puzale po Hamzinoj brkatoj prilici što se kaljava i zarasla, njihala pokraj Avde. (36)

Vjetar je urlao, vapio, cvilio. (67)

A čaršija se smije. (12)

Brani se od djece i pravi da ne čuje što mu čaršija dobacuje. (12)

Poređenje

Poređenje je stilska figura koja se sastoji od tri dijela: od predmeta koji se poredi, predmeta sa kojim se poredi i od zajedničke osobine ta dva predmeta. Oba člana poređenja ostaju semantički nezavisna, čuvaju svoja osnovna značenja i ne poistovjećuju se. Često dolazi do poređenja stvari koje ne pripadaju istoj pojmovnoj sferi što je vidljivo i kod Dizdarevića:

Noge prekrštene ili opuštene, misli dosadno nejasne kao polubijel dim što se povlači okolo. (9)

A noć potegla po sokacima, troma ramazanska noć i nečiji stariniski kao prst debeo sat sjecka tu noć pridavljenim tiktakanjem iza bensilaha. (33)

Kao zastor su te naprijed oborene kose i lice se iza zastora ne vidi. (70)

Nestvarni kao mrlje na sivoj hartiji izgledaju ljudski likovi što rijetko i slučajno protrče čaršijom. (82)

8. Leksičko-sintaksičke figure

Leksičko sintaksičke figure djeluju na planu sintakse i predstavljaju odstupanja od uobičajenog sklapanja rečenice. Od sintaksičkih figura u pripovijetkama Zije Dizdarevića obrađivat će se a) figure dodavanja (*kumulacija*), b) figure permutacije (*inverzija i parcelacija*), c) figure zamjene (*retoričko pitanje*).

Figure dodavanja – kumulacija

U figure dodavanja spadaju sve figure koje dodavanjem jezičkih jedinica markirano proširuju osnovni iskaz. U ove figure ubraja se kumulacija. Njena stilogenost počiva nabranjanjem više sličnih izraza da bi se predstavila jedna misao. Odlikuje se gomilanjem koordiniranih elemenata iste sintaksičke pozicije koji donose semantičku komponentu više u odnosu na prethodno navedeni element, tako da stilogenost kumulacije proizlazi iz jedinstva sintaksičke i semantičke reduplikacije.³⁷

Pa se raznježi, pa govori, tepa, smije se, šali sa zlatom: „He-he-he! (58)

Vičem, klikčem, hvatam iskričave grančice, mekane su i ja se onda budim držeći Emininu ruku svojom i gladeći je. (69)

Tako su prolazile moje jeseni, davno nekad, rumene, svijetle, zadihane, slatke i blago nasmijane na zeleni mrtvački sušičavog Atifa. (86)

Figure permutacije – inverzija i parcelacija

Inverzija i parcelacija su figure permutacije, tj. figure kod kojih se figurativnost bazira na pozicionim promjenama gdje jedan jezički element zauzima mjesto drugog.

Inverzija

Inverzija nastaje oneobičavanjem sintaksičke kategorije rasporeda komponenata rečenice, odnosno njihovim izmještanjem iz položaja predodređenog osnovnoj gramatičko-semantičkoj strukturi. Iako je poredak riječi u našem jeziku relativno slobodan, ta sloboda, kako ističe Jonke, „ne znači samovoljnost, nego samo različne mogućnosti koje nužno izvire iz situacije i poticaja, iz funkcionalnosti teksta“.³⁸ Mijenjajući redoslijed klauza, istovremeno mijenja i rečenični ritam te naglašava značenje pojedinih klauza:

I kad prodoše dva pazara, ču se da je umro. (25)

³⁷ Kovačević, Miloš, *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Književna zajednica Drugari, Sarajevo, 1991, 86.

³⁸ Jonke, Ljudevit, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, 1965, 175.

Prvom i posljednjem mjestu u rečenici pripada najznačajnije mjesto. Prema tome, Jonke ističe da „što se koja riječ govorniku čini znatnija, to odlučnije teži prema početku rečenice“.³⁹

U obaveznom redu riječi mjesto subjekta je na početku rečenice. Kada zauzima neko drugo mjesto, nalazi se u inverziji. Tada se remeti gramatički red subjekta u rečenici i rečenični izraz čini ekspresivnijim:

Stoji iza mene daleko, petnaest i više godina daleko, prigušeno bosansko djetinjstvo. (44)

*Jakako – proteže se iza sofre presit i dremovan **Ibrišim.*** (55)

Kad želi naglasiti osobinu pojma uz koji stoji Dizdarević atribut stavlja u inverzivnu poziciju, a to je pozicija u kojoj se kongruentni atribut premješta iza supstantiva uz koji stoji.

*Dočekaše ga oči, **tuđe, ledene.*** (14)

*Kad je ostala sama s majkom i bratom, djetetom **kržljivim, nedoraslim** nekad **ćutljivim**, činio joj se – da će se sve što je prošlo opet vratiti.* (92)

*U krivim linijama spavali su zmajevi i sokoli i serhatlije iz divnih priča, micale su se one čudne sjenke iz starinskih odaja, očev fermen svijetlio je crvenom čohom, zlatan zvek zvonio je u vezu i slike daleke buduće sreće, slike **neodređene**, pune boja i treperjenja, te nestavrne slike gledale su je iz đerđefa nasmijane.* (93)

*Dopiru do nje riječi **slatke** kakve joj još od djetinjstva niko nije govorio, riječi **tople, mladenačke** i u njima ona ne osjeća pretvorenost.* (94)

Stavljajući predikat na prvo mjesto, Dizdarević želi naglasiti radnju i učiniti je važnijom od ostalih dijelova rečenice:

***Gledaju** ljudi nenavikli na glad, ljute se na sve, iskaljuju na kome mogu svoj bijes i bivaju iz dana u dan sve nepodnošljiviji.* (13)

***Uđe** Mujo u krojačku radnju, upade među deset mrzovoljnih dušebrižnika.* (14)

***Ima** vam Abidaga vrlo rđavu naviku.* (21)

***Smrđi** ova zemlja, brate, a i zima će sada i više se ne mere.* (27)

I objekat može mijenjati svoje mjesto u rečenici. Stavljajući ga na početak rečenice, Dizdarević mu daje veću važnost od značenja i funkcije drugih članova rečenice, čime objekat dobija afektivan sadržaj:

***Burazera** mi mučili i vodili u đendariju i pitali za me.* (34)

³⁹ Jonke, Ljudevit, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, 1965, 176.

Parcelacija

Parcelacija se ostvaruje izdvajanjem iz jedne rečenice u drugu posebno značajnih rečeničnih dijelova koji nose važnu semantičku ili stilističku obavijest. Izdvaja se bazna komponenta s gramatičkom i strukturnom samostalnošću i parcelat, jedan ili više njih, koji je u zavisnom položaju u odnosu na baznu komponentu i koji obavezno dolazi u postpoziciji.⁴⁰ Ovom figurom Didarević nas približava trenutnoj atmosferi u društvu, dočarava mrtvilo kasabe.

Razliše iz jedne džezve u dva fildžana pa srču. Čute. (9)

Niko se ne trudi da progovori. Zujanje, dim i sporost. Minut, dva, pet. (10)

Došao Ramazan. I post. Izgladnjelost. Srdžba. Nabusitost, „huja“, nervoza. (13)

Odmjereno pjevanje. Pokreće se jedva vidljivo vijenac navoranih lobanja. Hamid, Hamdo, Mehmed, Muhamed... Han diše znojem, pjesmom i upljucima. (31)

Bila je jedna kutija – soba, i po njoj išlo napaćeno mršavo lice, noge u papučama, izblijeđele dimije i blag predan pogled. Majka! (44)

U prašini sam nazirao zelene...nešto zeleno. Ljudi i djeca. Žagor. Užas. (46)

Izađe i Ramiz iz Sadikova hana, prigrnuo kaput a ruke bacio na leđa, pogleda desno i lijevo – u kojoj kafani još nije bio, - pa zažviduka. Ništa. Prastaro bosansko ništa. (76)

Figure zamjene - retoričko pitanje

Retoričko pitanje se ubraja u figure zamjene. To je figura koja se zasniva na upotrebi upitnih rečenica s kontekstualnom vrijednošću izjavnih. Iz ovakvih pitanja često izvire nedoumice, brige i sl. Retoričko pitanje može biti pitanje na koje govornik ne očekuje odgovor, zato što je odgovor sasvim jasan ili zato što ne postoji odgovor, te pitanje koje podrazumijeva da govornik sam daje odgovor na postavljena pitanja. Ovdje su zastupljena pitanja prve vrste:

Nad nepokretnom olovnom kasabom vise olovna pitanja: „Kako da se pobjegne od vremena? Šta da se radi?“ (19)

Često dolazi do gomilanja pitanja. I na ova pitanja se ne očekuje odgovor jer je odgovor sadržan u samim pitanjima:

Koliko puta su njemu bacili štap među noge i on se skljojao u potocić, „pljacu“ što teče stranom čaršije, koliko puta su mu dali cigaretu sa barutom, pa on spržio usne i nos, koliko puta su se pakar Hamdo, kafedžija Asim, bakalin Ibrahim, trgovčić Marjan, pisar Meho,

⁴⁰ Katnić-Bakaršić, Marina, *Gradacija*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1996, 102.

ovaj, onaj, sva čaršija, Fojnica, koliko su se puta oni slatko cerili svojoj šali, a on bio bijedan, možda izgladnio, možda promrzao, ponekad bolestan. (13)

9. Tekst i tekstualni stilemi

Tekstualna stilistika proučava tekst kao cjelinu. Lingvostilistika se na tekstualnom nivou bavi analizom stilogenih elemenata, njihovim međusobnim odnosima na različitim jezičkim nivoima te načinom na koji ti elementi određuju funkcionalnostilsku i stilsku markiranost teksta u cjelini. Sve jezičke elemente koji se u okviru drugih lingvostilističkih nivoa odvojeno proučavaju, tekstualna stilistika objedinjuje i posmatra u kontekstu u kojem se nalaze.

9.1. Jake pozicije teksta

Stilsku analizu pripovijedaka na tekstualnom nivou usmjerili smo na jake pozicije teksta, gdje će biti govora o naslovima pripovijedaka, imenima likova i inkoativnim i finitivnim rečenicama.

9.1.1. Naslov

Naslovi imaju funkciju da nagovijeste sadržaj teksta, odnosno da zainteresiraju čitaoca, da privuku pažnju. Naslovi su relativno samostalni u odnosu na tekst djela. Dizdarević nam svojim naslovima u prvi plan ističe ono što je glavno obilježje u toj priči ili ono što je motiv te priče. Jedna od tri Dizdarevićeve zbirke nosi naziv *Prosanjane jeseni*, kao i jedna pripovijetka unutar nje. Zašto baš naziv po toj pripovijeci a ne po nekoj drugoj? Vidjeli smo da Zija uglavnom piše o svojoj kasabi, o dosadi i tišini unutar nje. Njegovi likovi su umrtvljeni, nezainteresirani za bilo šta. Pisac je uvijek čeznuo za ljepotom u svojoj bešćutnosti, za tim zlatnim bojama jeseni. Može se reći da je ovo jedina pripovijetka u kojoj Zija ne piše o besciljnosti kasabe, o lijenim ljudima, o dosadi. Ali piše o svom djetinjstvu, koji je drugi motiv njegovih priča. Dakle, glavna tema je kasaba i kafana i po tome priče nose naziv: *Jedan dan u mojoj kasabi, U bosanskoj kafani, Pitanja nad kasabom, Jesen u mojoj kasabi..*

Neke pripovijetke nose naziv po imenima glavnih likova: *Mašo cjeper, Mujo telal, Bošnjakluk Joze Čavara, Pero travar, Čoškaste noći Ibrahima Čosana, Lukina odluka, Bijeg Avdana Mujkića.*

Priča sa nazivom *Šehab* predstavlja zaustavljeno vrijeme, ljude koji sporo misle, polahko žive i čude se svemu u okolini.

9.1.2. Imena likova – ostvarenje i suprotnost

Imena likova spadaju u jake pozicije teksta i imaju značajnu ulogu za razumijevanje književnog djela. Veoma je značajan izbor imena likova. Pored primarne uloge imena da razlikuje likove jedne od drugih, imena služe i da se fiktivni svijet predstavi kao stvarni, tj. realni svijet. To je tzv. funkcija iluzionacije imena koja se postiže tako što se likovima daju imena stvarnih osoba.

Zija Dizdarević upotrebljava imena *Mujaga*, *Suljaga*, *Ahmetaga*. Ali sve te age su na najnižoj društvenoj ljestvici i to se posebno očituje u priči *U bosanskoj kafani*. Dizdarevićeva imena su orijentalna i imaju nacionalno i klasno obilježje i kao takva imaju posebnu stilsku vrijednost. Imena su vezana za obične ljude i sirotinju.

U djelu Zije Dizdarevića možemo razlikovati nekoliko grupa ličnih imena orijentalnog porijekla, a svaka od tih grupa ima svoje posebno stilsko obilježje. Na jednoj strani su imena poput *Mušan*, *Mašan*, *Mešan*, na drugoj strani su *Mujaga*, *Avdaga*, *Ahmetaga*, zatim dolaze imena kao *Adembeg*, *Mehmetbeg* i na kraju imena poput *Rasim*, *Ramiz*, *Ibro*. Lična imena *Mušan*, *Mašo*, *Mešan* su hipokoristici, imena od milja. *Mušan* je hipokoristik od *Muhamed* ili *Muharem*, *Mešan* od *Mehmed*, *Mašo/Mašan* od *Mahmud*. Ova imena se javljaju kod pripadnika islamske vjeroispovijesti i ona su kao takva izrazito obilježje muslimana našeg jezika. Ova imena vezana su za ljude „sa dna“, za telale i varošku sirotinju. Asim Peco navodi da ta imena ne idu uz ličnosti iz „viših društvenih slojeva“. Pisac je izborom imena za svoje junake odredio i njihovu društvenu pripadnost. To više nisu hipokoristici, to su sada lična imena srasla sa ljudima određene društvene sredine i određenog društvenog položaja.⁴¹

Sasvim drugačiju vrijednost imaju imena kao *Mujaga*, *Suljaga*, *Ahmetaga*. Ni ova imena nisu izvorna. Srasla su sa odrednicom *-aga* koja u svojoj osnovi označava onog koji je „gazda, dobro stojeći građanin, gospodar“. Međutim, u Zijinom djelu, sve te age su na najnižoj društvenoj ljestvici. Primjer za to jeste pripovijetka *U bosanskoj kafani* gdje Ešref i Suljaga traže „jednu i dva“ tj. jednu džezvu kafe i dva fildžana mada je poznato da je džezva mjera za kafu jednog čovjeka onda kada se kafa pije u kafani. Predstavljene su age koje gube svoju

⁴¹ Peco, Asim, *Radovi o turcizmima*, Sarajevo, 2007, 339., https://updoc.site/download/knjiga-vindd_pdf?fbclid=IwAR2qHpdtcXea9EZMfL948ewCeymM_QYjRZz-pt2qLdww5Or26DbOPZjmuw4

društvenu moć i koji se nalaze na dnu ljestvice društvene hijerarhije. Na nekadašnju njihovu ekonomsku moć još samo upućuje titula i ništa više. To govori da u Zijino vrijeme age nisu imale više ništa od onoga što im je prvobitno davao društveni položaj.⁴²

U treću skupinu se ubrajaju imena *Mehmedbeg*, *Adembeg*, *Muhamedbeg*. Prema Škaljiću, beg je posuđenica iz arapskog preko turskog i znači plemić, gospodar, gospodin.⁴³ Taj primat nosioci ove titule zadržali su i poslije odlaska Turaka sa ovih prostora. To se vidi i u Zijinim pripovijetkama. Pojava *Mehmetbega* prekida šutnju i donekle remeti ustajalu tišinu u bosanskoj kafani.⁴⁴

Posljednju skupinu ličnih imena orijentalnog porijekla u pisanoj riječi Zije Dizdarevića čine imena poput *Rasim*, *Ramiz*, *Ešref*, *Adem*, *Hamza*. Ova imena su lišena klasne obojenosti. U Zijinoj priči njih obično nose lica koja su nagovještaji novijeg društvenog poretka. To su trgovci, kafedžije, budući predstavnici građanskog društva.⁴⁵

9.1.3. Inkoativna i finitivna rečenica

Početna – inkoativna i posljednja – finitivna rečenica pripadaju jakim pozicijama teksta. Rečenice predstavljaju okvir teksta jer u sebi sadrže elemente koje upućuju na ono o čemu će se govoriti, ako je u pitanju inkoativna, ili donose zaključak ako je u pitanju finitivna. Inkoativne rečenice su kataforičnog karaktera. Kod Dizdarevića, početne rečenice su uglavnom kraće, bez nekih posebnih detalja i često bez predikata:

Sjede ljudi. (9)

Dokonica bez kraja. (17)

Kiša. (82)

Tako dođe i zima u moju kasabu. (131)

Vallahi, tuhaf ovaj narod. (39)

Kasno u jesen izgorjela je Memijina pojata. (112)

Čuj, počuj! (12)

⁴² Ibid 43., str. 340.

⁴³ Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, 129.

⁴⁴ Asim Peco, *Radovi o turcizmima*, Sarajevo, 2007, 341., https://updoc.site/download/knjiga-vindd_pdf?fbclid=IwAR2qHpdtcXea9EZMfL948ewCeymM_QYjRZz-pt2qLdww5Or26DbOPZjmuw4

⁴⁵ Asim Peco, *Radovi o turcizmima*, Sarajevo, 2007, 341., https://updoc.site/download/knjiga-vindd_pdf?fbclid=IwAR2qHpdtcXea9EZMfL948ewCeymM_QYjRZz-pt2qLdww5Or26DbOPZjmuw4

Neka uniđe svjedok Mujo Tica! (125)

Ramo Agan priča. (150)

Ima vam Abidaga vrlo rđavu naviku. (21)

Još jedno proljeće. (89)

Jeseni moga djetinjstva imale su zlatnu boju. (69)

Neke priče počinju i sa dužim rečenicama u kojima nam Dizdarević daje više obavijesti:

Kad se rat svrši i malo poslije, pošto Fadilbeg i Mustajbeg i Junuzaga i Jusufaga i Mula Čejvanaga, što no kažu, za noć ostadoše bez onih silnih kmetova i njiva, a po čardacima krovovi počеше prokišnjavati, Ibrišimu nešto sinu. (54)

I to je bilo u ono zlatno i strašno doba kad se tamo negdje na Duvanjskom polju vojevalo, pa naš dobri Alija Kolač izašao na Rupnovac, počeo udarati štapom po travi, a vojskama se kod Duvna ukazao golem delija u zelenu, na konju srmali uzda i sa sabljom od tri alema u balčaku, viknu nešto teško i jezivo pa u jurišu rastjerao vojske, udarajući sabljom kao i štapom po travi... (105)

Finitivna rečenica jeste završna rečenica jednog teksta u kojoj se sumira sve ono što je prethodno rečeno. Njena uloga je anaforična. Zanimljiv je kraj pripovijetke *U bosanskoj kafani*:

I opet ćutanje. Opet mir. Opet dim. Uvijek tako. Vrijeme stoji. (11)

Kraj se nadovezuje na početak jer i na početku priče, pisac govori o šutnji, dosadi i monotonom životu.

Dešava se da i upravnim govorom Dizdarević završava priču:

A buze nejmam... Jok! (139)

Neće mu više ni u snu pasti na um da jede uz ramazan. (16)

Kad sam Bošnjak – nek sam Bošnjak, pa eto! I baš mi sad milo što pokazah onim šuckorima šta je flaflukter bosanski! Eto... (81)

Ali češće se pripovijetke završavaju pripovijedanjem:

Pa pred novom navalom stida okrenu glavu od matere koja se umirena, nečemu tiho smijala. (68)

„Uzaludno proljeće!“ pade joj iznenada na pamet. I dok je, pogrbljena i skršena, išla polako prema fabrici, u njoj se je javljalo jednolično i uporno: Uzaludno proljeće! Uzaludno... (98)

10. ZAKLJUČAK

Osnovni cilj ove lingvostilističke analize bio je utvrđivanje vrijednosti jezičkih sredstava i strukturnih elemenata jezičkog stila u pripovijetkama. Analiza je vršena na planu fonostilistike, morfostilistike, leksikostilistike i tekstualne stilistike. Ova analiza nam je omogućila da sagledamo vrijednosti Dizdarevićevog djela sa lingvističkog i stilističkog gledišta. Pri analiziranju teksta u okviru fonostilistike pažnju smo posvetili figurama ponavljanja, asonanci i aliteraciji te asonantno-aliteracionim vezama. Ove vrijednosti doprinose ubrzavanju ili usporavanju ritma rečenice. Zapaženi su onomatopejski glagoli, imenice i pridjevi. Od početka do kraja, Zija se služio jednako riječima sa i bez pokretnih vokala što je u radu potkrijepljeno i primjerima. Ovdje je važno spomenuti dijalekatsku bazu Dizdarevićeva govora. Njegov govor jeste govor srednje Bosne i pripada ijekavskošćakavskom dijalektu. Navedene su osobine tog dijalekta i pronađene konkretno na djelu, te upoređene sa današnjim govorom Fojnice.

Na planu morfostilistike bavili smo se transponiranim značenjem pridjeva, zamjenica i brojeva, te sinonimijom glagolskih oblika i sinonimijom lica. U Dizdarevićevu djelu nailazili smo na primjere gdje daje primaran značaj pridjevu u odnosu na imenicu te se imenica izostavlja a njenu funkciju u rečenici preuzima pridjev. To se naziva transpozicija pridjeva. Isti slučaj je i sa pridjevskim zamjenicama. One zajedno sa prisvojnim, neodređenim zamjenicama u rečenici mogu preuzimati funkciju imenice, koja se ne pojavljuje i tako postaju ekspresivne kategorije. Dizdarević se služio i transponiranim oblikom broja *jedan* i množinskim oblikom broja *drugi*. Najčešće brojevi dobijaju značenje neodređenih zamjenica ili se odnose na nepoznata bića ili predmete. Dizdarević je transponirao pojedine glagolske oblike koji su tako dobili i nove izražajne mogućnosti te postali ekspresivni. U radu je zastupljena i sinonimija lica. Drugo lice se javlja u značenju prvog i trećeg, treće lice umjesto prvog lica, a dolazi i do transpozicije bezlično – lično.

Leksikostilistika nam ukazuje na bogatstvo jezičkih izraza u djelu. Izdvojena su najučestalija semantička polja gdje se grupiraju imenice i glagoli. Dizdarević se najčešće koristio imenicom *kasaba*, a i ostale imenice koje se najčešće upotrebljavaju vezane su za njegovu kasabu ili kafanu. Izdvojene su imenice koje označavaju neki dio tijela, imenice koje označavaju prostor u kojem se čovjek kreće, te nekoliko imenica kojima se izražavaju različite emocije. Izdvojili smo primjere leksičke sinonimije, koju Dizdarević najčešće upotrebljava kada su u pitanju glagoli. Posebno bogatstvo Dizdarevićevog izraza jesu

orijentalizmi koje su sastavni dio njegovog djela i kojih ima mnogo. Njegov cilj nije bio da se poigrava s riječima, niti ih je nizio tek onako, da dokaže koliko poznaje tih riječi, nego je uzimao turcizme kao nešto što karakterizira Bosnu i njene stanovnike, prvenstveno Muslimane. Zbog toga je funkcija turcizama u Zijinoj pisanoj riječi višestruka. Njihova zamjena riječima našeg porijekla, ako je ima, ne bi uvijek zadovoljila semantičku komponentu. Leksika se, dakle može podijeliti na inherentno ekspresivnu i kontekstno ekspresivnu leksiku. Djelo je analizirano u okviru inherentno ekspresivne leksike, dakle izdvojeni su primjeri za deminutive, pejorative, augmentative i hipokoristike. Najdominantniji su deminutivi. U okviru kontekstno ekspresivne leksike najčešći su primjeri personifikacije i poređenja.

Također, dati su primjeri leksičko-sintaksičkih figura: kumulacije, inverzije, parcelacije i retoričkog pitanja.

Što se tiče tekstualne stilistike, obrađeni su naslovi, imena likova te inkoativne i finitivne rečenice. Većina pripovijedaka nosi naziv po glavnom liku iz te pripovijetke. A neki su vezani za kafanu i kasabu. Imena likova su uglavnom orijentalnog porijekla. A što se tiče inkoativnih i finitivnih rečenica, možemo vidjeti da se Dizdarević nije vodio nekim pravilima kojima će počinjati i završavati svoje priče. Njegove rečenice su duge i kratke. Priče češće počinju pripovijedanjem, dok završavaju upravnim govorom ili pripovijedanjem.

LITERATURA

Antoš, Antica, *Osnove lingvističke stilistike*, Školska knjiga, Zagreb, 1972.

Begić, Midhat, *Književna istina (Simpozij o djelu Zije Dizdarevića)*. Odjek, Sarajevo, br. 13-14, 1976.

Brozović, Dalibor, *Govor u dolini rijeke Fojnice*, Hrvatski dijalektološki zbornik 13, 2007.

Bugarski, Ranko, *Metafore i modeli u lingvistici*, u: *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd, 1984.

Ćorac, Milorad, *Lingvističko-stilistička istraživanja*, Jedinstvo, Priština, 1974.

Ćorac, Milorad, *Metaforički lingvostilemi*, PFZ, Beograd, 1982.

Dizdarević, Zija, *Prosanjane jeseni*, Svjetlost, Sarajevo, 1999.

Dizdarević, Zija, *Pripovijetke*, Svjetlost, Sarajevo, 1948.

C Guiraud, Piere, *Stilistika*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964.

Halilović, S. – Palić, I. – Šehović, A., *Rječnik bosanskog jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2010.

Jahić, Dž. – Halilović, S. - Palić, I., *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.

Jakobson, Roman, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966.

Jonke, Ljudevit, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, 1965.

Jović, Dušan, *Lingvostilističke analize*, Biblioteka Društva za srpskohrvatski jezik i književnost SR Srbije, Beograd, 1975.

Katičić, Radoslav, *Književnost i jezik*, u: Škreb-Stamać, *Uvod u književnost*, Globus, Zagreb, 1986.

Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.

Katnić-Bakaršić, Marina, *Gradacija*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1996.

Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2001.

Klimentić, Edna, *Dijalekatske osobine i dijalekatska baza narodnih pjesama iz zbirke Saliha Mešića*, Izvorni naučni rad.

Konjhodžić, Mahmud, članak: *Rodni kraj i porijeklo Zije Dizdarevića*, *Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.

Kovačević, Miloš, *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Književna zajednica Drugari, Sarajevo, 1991.

Kovačević, Miloš, *Stilske figure i književni tekst*, Trebnik, Beograd, 1998.

Lešić, Zdenko, *Pojam 'izbora' kao instrument analize stila*“, *Izraz*, 6, Sarajevo, 1986.

Lešić, Zdenko, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005.

Lotman, Jurij, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Lingvistika-Poetika, Sarajevo, 1970.

Lotman, Jurij, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976.

Ljiljak, Aleksandar, Članak: *Pjesnik i analitičar kasabe*, *Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.

Ljiljak, Aleksandar; Memija, Minka; *Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.

Muratagić-Tuna, Hasnija, *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, Damad, Novi Pazar i Filozofski fakultet u Prištini, 1993.

Muratagić-Tuna, Hasnija, *Pojačanje izražajnosti reči u delima Ćamila Sijarića*, *Književni jezik*, 19/2, Sarajevo, 1992.

Muratagić-Tuna, Hasnija, *Ibrišimovićev Vječnik – izazov za lingvostilističke intepretacije*, *Odjek*, specijalni prilog, proljeće, 2007.

Muratagić-Tuna, Hasnija, *Lingvostilističke interpretacije*, *Almanah*, Podgorica, 2005.

Pavlović, Milivoj, *Problemi stila*, Naučna knjiga, Beograd, 1960.

Peco, Asim, *Radovi o turcizmima*, Sarajevo, 2007.

Ramić, Rizo, *Zija Dizdarević: Sabrana djela*, Svjetlost, Sarajevo, 1968.

Rizvić, Muhsin, *Socijalna podloga u tkivu Dizdarevićevih proza*, *Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.

Rječnik književnih termina, Nolit, Beograd, 1984.

Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.

Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Stanojčić, Živojin, *Jezik i stil Ive Andrića*, Filološki fakultet Beogradskog Univerziteta, Beograd, 1967.

Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

Tošović, Branko, *Glagolska metaplazma*, Književni jezik 19/1, Sarajevo, 1990.

Trifković, Risto, Članak: *Profil bosanske kasabe u pripovijetkama Zije Dizdarevića*, *Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.

Tutnjević, Staniša, *Radi svog razgovora. Ogledi o pripovjedačima Bosne*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

Vajzović, Hanka, *Orijentalizmi u književnom djelu: lingvistička analiza*, Institut za jezik, Sarajevo, 1999.

Vuković, Jovo, Članak: *Osvrt na književni izraz u pripoveci Zije Dizdarevića*, *Kritičari o Ziji Dizdareviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.

Vuković, Novo, *Putevi stilističke ideje*, Jasen, Pdgorica-Nikšić, 2000.

Životić, Radomir, *O definisanju stila*, Književnost i jezik, 3, Beograd, 1976.

RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI

A

adžaip – čudo jedno

aferim – bravo!

aga – gospodar, zapovjednik; niža čast od njega

ajluk – plaća

akšamluk – večernje sijelo sa pićem, obično rakijom

alčak – lopov, mangup

alem – dragi kamen

alamet – znak

alah rahmetile – pokoj mu duši

aman jarabi – oprostite, o Bože!

anlaisati – razumjeti

asker – vojnik, vojska

ašićare – javno

ašikovati – voditi ljubav, razgovarati pod prozorom djevojke

azgin – obijestan, pomaman, silovit

Azrail – anđeo smrti

B

balčak – držak sablje

baskija – letva, daščica

basma – platno za žensku odjeću

belaj – nesreća, nezgoda, muka

belćim – po prilici, može biti

bensilah – pojas za oružje i novac

bešluk – srebrni turski novac od pet groša

bezbeli – jakako, sigurno

bihuzur – uznemiravanje

bir-iladž – jedini lijek, najbolji

bujruntija – vezirsko pismo, naredba

bukadar – mnogo

Č

čair – livada, lug, luka

čalma – turban, bijelo platno oko fesa ili druge kape

čardak – visoka zgrada, soba na kuli

Ć

Ćafir – inovjerac, krivovjernik

ćavlesnuti – udariti, mlatnuti

ćeif – prohtjev, raspoloženje

ćepenak ili ćefenak – vrsta dućanskih vrata koja se otvaraju rastvaranjem dvaju krila, jednoga gore a drugoga dolje

ćerhana – magaza; radionica bosanskog mutapdžije (obrtnika) koji od kozje kostrijeti pravi pokrovce, zobnice, itd.

ćesatluk – besparica, siromaštvo

ćibra – šibica

ćojk – čovjek

D

dekika – minuta

dekung – šanac, bunker

demir – gvozdена prečka na prozoru; željezo

din – vjera

dohaberi – dojaviti

dohakati – nekome doći glave, nekoga upropastiti, dati mu po zaslugi

dokonica – dosada, besposlenost

dunjaluk – svijet

durbil (pravilno durbin) – dvogled

duvar – zid

Dž

džamfez-dimije – svilene dimije

dževap – odgovor, obračun

džin – đavo, duh

džomba – gladnica, provalija

Đ

đada (pravilno **džada**) – široka cesta, carski drum

đam (pravilno **džam**) – prozorsko staklo

đerdef – okvir na kome se rasteže platno za vezivo

đeride ili džeride – novine

đidija – javna žena, kurva

đigdi – ponegdje

đilkoš – čovjek koji se pretjerano dotjeruje i razmeće

dozbajadžiluk – mađioničarstvo; lažno predstavljanje, zavaravanje

đugum – veća posuda za vodu od bakra

E

edepsuz – nevaspitan, neuglađen

efendija – gospodin, obično učeniji čovjek

ejvalah – dobro, hvala Bogu

elhamdulillah – hvala Bogu

espap – roba

evlad – dijete, porod

F

falake – batine; sprava u koju se uviju noge onoga koga tuku po tabanima

farz – ono što je u vjeri obavezno

Fatiha – ime prvog poglavlja Kur'ana

fukara – sirotinja, bijeda

fursat – zgodan čas, prilika; samovolja

G

gazap – nesretnik

greblje – groblje

H

hajirli – dobro, sa srećom

hajr ili har – dobro, sreća!

hajrollah – nek je sa srećom!

Hajvan – stoka, blago

hakimefendija – kadija, šerijatski sudac

halal mal – pošteno stečeno imanje
halaliti – oprostiti
halvat – veća soba, obično u prizemlju, u kojoj se najviše boravi
haman – po svoj prilici
han – prenoćište, gostionica, svratište
hanuma – gospođa
haram – grijeh
hava – vazduh
helać – propao
hesabim – mislim, računam
hesap – račun
hijanet – izdajnik, otpadnik, nevjera
hikjmet – čudo
hin – iskrivljeno od zamjenice ih, njih
hinla – prevara, lukavstvo
hise – dio
hoşgeldum – dobro došao!
hrsuz – lopov, kradljivac
hršum – juriš, vika, prijetnja
huja – ćud, narav, obično kod plahih, ljutih ljudi

I

illah – jedno te jedno
iman – vjerovanje
imana ti – vjere ti
inšalah – ako Bog da

J

jagluk – vezeni rubac
jami – ostavi, pusti!
jangija – požar, vatra
janjičari – turska plaćena vojska
jarabi – o, Bože, kao znak čuđenja
jaran – drug, najbliži prijatelj
jemek – jelo, hrana
jeribasma – vrsta krušaka
jorganaš – hiljadarka

K

kabil – moguće
kabulosum – neka bude; neka ti je hvala
kadar – moćan, u snazi
kadija – šerijatski sudac
kajmekam – turski zapovjednik, sreski načelnik
kalabaluk – mnoštvo ljudi, gomila
kanat – krilo od prozora ili vrata
karaboja – crna boja
klempa – udarac po uhu
kođoja – tobože, bajagi
kogoderce – neko
kolačuša – jedna vrsta krušaka
krk-beš – četrdeset i pet
krnata – svirala
kuvet – snaga
kvit – gotovo

M

mahal mu je – i treba
mahlukat – živa bića
maksum – dijete; malodoban
maksus – naročito
mal – blago; imetak
mangal – posuda za žeravu i kahvu
marifetluk – vještina
maskariti – šaliti se
mejti – mrtvac
mekteb – početna vjerska škola kod muslimana
meleć – anđeo
merak – želja; silna strast
meram – volja, želja, cilj, namjera
meremat – popravak obuće
merhametli – milostiv, dobar
mlivo – brašno
muhabet – razgovor
muhtač – onaj koji zavisi od drugog
munasib – zgodno, jeftino
murećet – tinta
mušebak – drvena rešetka na prozoru

N

nabas – naročito lijepo
nabešati – nakupiti, nagomilati
nagraisati – nagaziti na zlo, nadrljati
nalet vas bilo – prokleti bili!
namah – odmah, sada

nargila – boca, sprava za pušenje duhana
neuzu-billah – da Bog sačuva

O

okaharen – ojađen, tužan
oparmačiti – ograditi, oblizati
osanisati se – dosađivati se
osejriti – razgledati, uživati, posmatrati nešto

P

palta – paklić
pehlivan – igrač na konopcu; jak čovjek
peke – dobro, tako je, uredu
pesinluk – prljavština, nečistoća
prohesabiti – proračunati
pršulja – vrsta jela slična loncu ili gulašu

R

rahat – sretan, zadovoljan, bezbrižan
rahmet – pokoj

S

sabahajrosum – dobro jutro!
sadaka – milostinja
selam – pozdrav, a znači: mir, spas
sevap – dobročinstvo, milostinja
sikter – odlazi, bježi mi s očiju!
smarlaisati – naručiti, dogotoviti
soj – pleme, rod, porijeklo

soldačija – vojska

srma – srebro

sufurin – veliki dukat

sugreb – velika nečistoća

surahija – flaša, boca; vrsta tikve

Š

šalvare – čakšire, široke hlače

šejh – starac, čovjek odan misticizmu

šejtan – đavo

šprulja – šipka

šućur – hvala, zahvala

šuhveli – sumnjiv

T

tabanima dati vatru – pobjeći

tabhana – kožarska radionica; mjesto gdje se učinja sirova koža

tahta – daska

taksirat – nesreća, zlo

telal – objavljivač vijesti

tuhaf – čudan

turbe – mauzolej, grobnica

turundži-boja – narandžasta boja

tušiti – gušiti

U

uduhnuti – utrnuti, ugasiti

ugursuz – hrđav čovjek, mangup

uhavizati – naputiti, obavijestiti

umur – životni vijek

V

vàla – koprena za lice

valâ – uzrečica, skoro usklik koji dolazi od vallahi

valija – guverner pokrajine

vallahi – Boga mi

vandijerati – avanzovati, napredovati u službi

vela havle – znak čuđenja

vesvesa – nesvjestica, duševna klonulost

vinđan (pravilno fildžan) – šoljica za crnu kahvu

vrtō – baščica u dolini, među kamenjem

Z

zadijevati – bockati, zadirivati nekoga

zakajtiti – zapisati

zambak – ljiljan

zaptija – stražar

zar – pokrivač za muslimanku

zatapati – zalutati

zeman – vrijeme

zerzevat – zelenje, povrće

zevak – mir, besposlica, bezbriga

zindan – tamnica